

(קמח) הוי לעולם נמלכים בזקנים. (קמט) וכן משה ויקרא לזקני העם (שמות יט ז), ואח"כ לראשים ולשופטים, אימתי יש להם לישראל ראשים, כשיש להם זקנים, ואף כאן וילכו משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל, מהו ויאספו, שמינו אותם זקנים, שכך אמר לו הקב"ה לך ואספת את זקני ישראל (שם נ טז). אמר הקב"ה בעולם הזה חילקתי כבוד לזקנים, ואף לעתיד לבא אני חולק להם כבוד, שנאמר ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג):

חסלת פרשת שמות

פרשת וארא

[א] וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה', וארא אל אברהם וגו' (שמות יב ג).
 (א) וז"ל שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך וגו' (תהלים נ: ז): (ב) אמר ר' יוסי ב"ר סימון עד שלא עמדתם על הר סיני וקיבלתם את תורת, ישראל הייתם נקראים, בשם שאומות העולם נקראים (ג) סבתא ורעמא, אבל כשעמדתם על הר סיני, וקבלתם את תורת נקראתם עמי, שנאמר שמעה עמי ואדברה: ד"א שמעה עמי ואדברה: (ד) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא שמעה עמי שיהא לי פתחון פה להשיב לאומות העולם, ישראל ואעידה בך, (ה) ר' יוסי אומר אלהים אני, דיון אני, פטרוניך אני, (ו) ר' אלעזר אומר אלהים אני, (ז) ר' יהודה הלוי בר' שלום אומר בשפטים הוא מדבר, אמר להם, בשביל שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כג יז), אלא היו יודעים שאני על גביכם אלהים אלהיך אנכי (תהלים סט), (ח) א"ר פנחס הכהן בר חמא אמר הקב"ה למשה בשביל שקראתי אותך אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ח), אלהים אלהיך אנכי, ולכן נאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה':
 [ב] [ד"א] וידבר אלהים אל משה. זה שאמר הכתוב כי העושק יהולל חכם וגו',

הערות ותקונים

רח"ט: (קמח) הוי לעולם נמלכים בזקנים, וז"ל נכ" רח"ט ונדרסם ונש"מ ר' שם אי ישראל נמלכים בזקנים, אולם נכ" רומי לעולם ישראל עומדים בזכות הזקנים: (קמט) וכן משה ויקרא לזקני העם ואח"כ לראשים ולשופטים, נדרסם ס"ס וכן כחייב קרא משה לזקני ישראל וזקני ישראל (ויקרא ט א), ומכאן עד סוף הפרשה השמט צעל מסדר התנחומא הנדרסם והוסף בסוף מאמר אחד ח"ד עקיבה למה נמשלו ישראל לעוף כ', חני רש"י נכמה מקומות שנינו ס', ר' אבין אמר עד סוף הפרשה, ולכן זה מן מדרשו ור' פ"א לאות ח', וגם צעל מדרש שח"ד העתיק זה בפ"ה לאות י"ב כמו שהוא בתנחומא:

(א) וז"ל שמעה עמי, מוצא בילקוט תהלים רמז תש"ס במאמר המתחיל ד"א שמעה עמי ח"ד יוסי בר סימון, וחסר הליון "תנחומא", ובהתחלת המאמר על הכתוב שמעה עמי ואדברה מליון "מכילתא" ועד ד"א שמעה הוא מן מכילתא משפטים פ"ב פסוק שלש פעמים בשנה. אבל מן ד"א שמעה עמי הוא מן התנחומא כ"י שלפניו, ובכ"י מינכען קצבן 24: (ונדרסם בבית המדרש ח"ו נד 100) העתיק פרשת וארא כמו שהיא בכ"י ורש"י "תנחומא": (ב) ח"ד יוסי בר סימון, וז"ל בילקוט שם ובכ"י רומי ובכ"י רח"ט ובכ"י מינכען, והמאמר נגסה בפסיקתא פסקא נחמד שלפניו (דף ק"ח ע"ב), ושם הג"ח ח"ד יודיה בר סימון בשם ר' יהושע בן לוי, ואע"פ דהוה שם בהערה קמ"ב בילקוט יתרו רמז רפ"ו וחסר שם הליון פסיקתא מוצא המאמר הזה בלי שם האומר דדרשו להשמיט צעל המאמר, ובילקוט תהלים רמז תש"ס הג"ח ח"ד יוסי בר סימון ומליון שם מכילתא ע"כ. אולם כאשר נאחזי הליון מכילתא מוצא רק על התחלת המאמר, ראה בהערה שלפניה: (ג) סבתא ורעמא, צעל בילקוט תהלים כג.ש.ז, ובפסיקתא שם גורם סגא וחילול וסגתא ורעמא וסבתא: (ד) ח"ד פנחס הכהן שמעה עמי שלא יחא פתחון פה כו', זה ליחא בפסיקתא, ולכן מוצא בשמו בלאו אחר, ובכ"י מינכען (ביהמ"ד נד 100) חסרים המלות "ד"א שמעה עמי ואדברה": (ה) ר' יוסי אומר אלהים אני, בפסיקתא הוא מאמר ר' יוחנן: (ו) ר' אלעזר אומר אלהים אני, וז"ל נכ" רח"ט ובכ"י מינכען (ביהמ"ד נד 100) וחסר הדרשה, ובכ"י רומי ליחא זה: (ז) ר' יהודה הלוי בר שלום בשפטים הוא מדבר, וכן מוצא בילקוט תהלים שם, ובכ"י מינכען חסרה מלת הלוי, אולם בפסיקתא הוא בשם רבותיו, ובשם ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מוצא שם ב"ר ישראל הכתוב מדבר, לא בצביל שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פז ז), אלא אלהים אלהיך איני, וע"כ בהערה קע"ב. ובכ"י מינכען (ביהמ"ד שם) בקיום דבריו הוא יודעים על גביכם, ז"ל הוא יודעים אלא על גביכם: (ח) ח"ד פנחס הכהן בר חמא אמר הקב"ה, מוצא בילקוט רש"י וארא בשם התנחומא, וכן מוצא בפסיקתא שם בשם, וז"ל בפסיקתא שם הערה קע"א שהעירותי בילקוט יתרו חסר מכאן עד אמר ר' יהודה הלוי כי דלג המעתיק מן מלת אני בקיום מאמר ר"ל אל מלת איני בקיום דבריו ר' פנחס: (ט) ד"א וז"ל כי העושק

(קלמ' 11), (י) כשהחכם מתעסק בעיסוקין הרבה הן מערבבין אותו מן החכמה, ויאבד את לב מתנה (ס), (יא) מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו, שנאמר ממתנה נחליאל (נמנע כח יט). ד"א כי העושק יהולל חכם, עיסוק שהחכם מתעסק בצרכי צבור, הן משבחין אותו מן החכמה. (יב) אמר ר' יהושע בן לוי ששים הלכות למדתי, (יג) מיהודה בן פדייה בחרישת הקבר, ובשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור, שכחתי את כולן, הוי כי העושק יהולל וגו': ד"א כי העושק יהולל וגו'. עסקים שעסק שלמה בדברים שלא היה צורך בהן, המעו אותו, שנאמר ויהי לעת זקנת שלמה (נשיו המו את לבבו אחרי אלהים אחרים) (מ"א י"ד), (יד) אמר ר' חייא בר אבא נוח לו אילו היה גורף ביבין ולא נכתב עליו הפסוק הזה, (טו) ומה הן הדברים, דברי אגור בן יקה המשא [נאם הגבר לאיתיאל, לאיתיאל ואוכל] (מ"ג ל"א), (טז) למה נקרא שמו אגור, שאגר את התורה, (טז) בין שהבינה, יקא שהקיא, מהו לאיתיאל, שכתב הקב"ה בתורתו לא ירבה לו נשים (דברים י"ז), בשביל שלא יסור (את) לבבו, (יז) אמר שלמה אני ארבה ואיני מתיירא שלבו סר. (יח) אמר ר' יהושע בן לוי עלה יו"ד ונשתמחה לפני הקב"ה, אמרה לפני רבונו של עולם הכתבתה בתורתך אות אחת לבטלה, תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה לפני הקב"ה אמר לפני רבונו של עולם הרי שלמה ביקש לעקור יו"ד ממני שכתבת בי (יט) (לא ירבה לו נשים), לא ירבה לו סוסים, [לא ירבה לו נשים], וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (ש"ס י"ז), ריבה סוסים מנין, שנאמר ויהי לשלמה ארבעים אלף אורוות סוסים (מ"א י"ז), ריבה לו נשים מנין, שנאמר ויהי לו נשים שבע מאות וגו' (ש"א ג), ריבה לו כסף וזהב, שנאמר ויתן המלך את הכסף וגו' (ש"א י"ז), א"ל הקב"ה חייך שלמה בטל ומה כיוצא בו, ואות אחת אינו בטל, ומי גרם לשלמה לבא לידי

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

העוסק, מוצא בילקוט קלמ' רמז אלף ע"ג בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס וארא את ה' ובשמ"ר פ"א אות ב', וילקוט קלמ' שם הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (י) כשהחכם מתעסק בעיסוקין הרבה הן, מוצא בילקוט שם, ובכ"י רח"ס כשהחכם מתעסק בעיסוקי צבור, ובנדפס ובשמ"ר הני' כשהחכם מתעסק בדברים הרבה, ובקד"ר פ"א פסוק כי העושק יהולל חכם איתא כי עסק תלמידי חכמים עוסקין זו זה עד זה יכול חכם מערבבין חכמתו, והג' שלפניו בתנחומא כנסה וישרה, ע"ש צ"פ מהר"ו: (יא) מה שנקראת מתנה, ר"ל תורה שנקראת מתנה וממתנה נחליאל, ובילקוט קלמ' ויאבד לב מתנה זה תורה שנקראת וממתנה נחליאל, ובנדפס ובשמ"ר ויאבד לב מתנה, מן התורה שנקראת מתנה בלבו של אדם, ובכ"י מיינען (ביהמ"ד נ"ד 100) ויאבד לה מתנה (י"ז ויאבד את לב מתנה) בשעת שנקראת מתנה היא ומאבד מלבו, י"ל כמו לפנינו בכ"י מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו: (יב) אריב"ל ששים הלכות, וכ"ה בילקוט קלמ' ובנדפס ובשמ"ר ובכ"י רח"ס ובכ"י מיינען, אבל בקלמ' רבה בשעות פ' הלכות וצ"ל ה' הלכות, ובכ"י רומי איתא ספר הלכות, וזה ע"ש שגגה המעתיק כי היה כתוב פ' הלכות וחשב על אותו ס' שהכוונה ספר: (יג) מיהודה בן פדייה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י מיינען, וגם בילקוט ובקד"ר, אבל בנדפס ובשמ"ר ר' יהודה בן פדייה: (יד) אמר ר' חייא בר אבא, וכ"ה בנדפס, ובכ"י רח"ס א"ל חייא הנדול גר', ובשעות בשמ"ר ר"ש פ"א ארשב", ופי' גורף ביבין פ' לירות המלקחין (קאנאל) עיין ערוך השלם ערך ביב: (טו) ומה הן הדברים, עיין בשמ"ר שם, ומוצא בילקוט משלי רמז תתקכ"ב בשם התנחומא, וכן מובא בערוך ערך אגר ב' בשם הילמדט: (טז) למה נקרא שמו אגור עיין בנדפס. ומוצא בערוך ערך אגר בשם הילמדט והוא כמו בנדפס כי כבר העירתי שהתנחומא הנדפס מס' שמות הוא טעו לקוח מהילמדט מס' שמות וכל האמארים שהביא הערוך מילמדט שמות מאלפים בנדפס: (טז) בין שהבינה, מלת "שהבינה" נשמעה בנדפס וכן בכ"י רח"ס ליהא, ולכן החזירו מלת בן למסא. ובשער ערך אגר ב' נשמע גם מלת "ס" (יז) אמר שלמה אני ארבה ואיני מתיירא שלבו סר, וז"ל שלבי לא סר, ועיין ירמיה התנחומא הנדפס ושמ"ר שם, ומוצא בערוך ערך אגר ב': (יח) אמר ר' יהושע בן לוי עלה יו"ד ונשתמחה לפני הקב"ה, בנדפס בשמים מאמר מריב"ל והל תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה, אולם בשמ"ר ר"ש וארא הביא אמרו רבותינו בלוחה שעה עלתה יו"ד שצירבה (ר"ל שפגלה ירבה). ושפגמה לפני הקב"ה, והרחיב הדברים בדרך מסדר מלומר. ופגלה "אמרו רבותינו" כוון להתנחומא שלפנינו, ובמקום הכתבתה בתורתך את אחת לבטלה הניג המסדר הזה, לא כך אמרת אין אות בפגלה מן התורה לעולם". ועיין בירושלמי סנהדרין פ"ה ה"ב (דף כ"ב ע"ג) ומי קישרנו אמר ריב"ל יו"ד שצירבה קישרנו, תני רשב"י עלה ספר משנה תורה ונשתמח לפני הקב"ה אמר לפני רבון העולם כתבת בתורתך כל דייחתי שפגלה מקצת בפגלה כולה הרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני, א"ל הקב"ה שלמה ואלף כיוצא בו בשלן ודבר ממך אינו בטל, וכן מוצא בחזית פ"ה פסוק ראשו כתם פז, וי"ר פ"ט: (יט) לא ירבה לו נשים לא ירבה לו סוסים, חקנתי כסדורן בקרא

כך, עיסוק שעסק בדברים שאין בהן צורך, הוי כי העושק יהולל חכם. (ב) ולא תאמר שלמה בלבד אלא אפילו משה שהלך אצל פרעה, מה כתיב ואחר באו משה ואהרן וגו' (שמות ה'). (כא) אמר ר' חייא בר' אבא יום (כב) פרוסביסרא של פרעה היה, והיו כל המלכים באין ומעטרין אותו, שהיה (כג) קומקטור של עולם (פי' חזק), והיו משה ואהרן עומדין על פתח פלשון, נכנסו אצל פרעה, אמרו לו שני זקנים עומדים על פתח פלשון אצל פרעה, אמר להם ויש בידם עפרות, אמרו לו לאו, אמרו להם באחרונה יעשו, נכנסו אצל פרעה, אמר להם מה אתם מבקשים, אמרו לו ה' אלהי העבדים שלחנו אליך, ואמר לנו שנאמר לך, (כד) שלח (עמי ויחוגו לי) [את עמי ויעבדוני] במדבר (שמות יט), אמר להם מי ה' אשר אשמע בקולו (שם כ), ולא היה יודע לשלוח לי עפרה משלו, אלא בדברים בא אלי, ומי ה' אשר אשמע בקולו: (כה) אמר ר' יהושע בן לוי באותה שעה הוציא (כו) דיפתרא של אלוהו, וקרא אלוה אדום ומואב וצידון, אמר להם הרי קראתי ואינו מוצא מה שאתם אומרים כאן, (כז) אמר ר' לוי למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד, יצא הכהן מן המדינה, הלך עבדו לבקשו בין הקברות, התחיל צווח אדוני אדוני, אמרו לו מי הוא אדוניך, אמר להם פלוני כהן, אמרו לו שומה שבעולם כהן אתה מבקש בבית הקברות, כך אמר פרעה למשה מי ה', הוציא דיפתרא של אלהות וביקשו בתוכו, א"ל שומה שבעולם אלהות שבידך מתיים הם, אבל אלהינו חי וקיים הוא, שנאמר וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י):

[ג] ד"א מי ה' (שמות כ): (כח) אמר לו הקב"ה אתה אמרת מי, חידך במי אתה לוקח, מי יס למפרע, בים אתה יודע מי אני, שאמרת לא ידעתי את ה' (ס), חידך

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

וגם נדפס הציג כמו שלפניו נחנחומא בתחלה נשים ואח"כ סוסים: (ב) ולא תאמר כו' אלא אפילו משה נשעה שהלך אצל פרעה, וכ"ה בכ" רומי ובכ" רח"ס, ונדפס ולא תאמר שלמה בלבד אלא אף משה רבינו עסק שנחשק אותו אימתי כשהלך אצל פרעה מה כתיב שם ואחר באו משה ואהרן: (כא) א"ל חייא בר אבא, מוצא בילקס שמות רמו קט"ה, וחסר שם ה'יון נחנחומא, והציג תאמר ב' שמות כי שם מקומו, וכן מוצא נדפס ואחר שם אות ה', ובעל שמ"ר הציג תאמר ג"כ ב' שמות אות י"ד על הפסוק ואחר (כד) באו משה ואהרן: (כב) פרוסביסרא, וכ"ה בכ" רח"ס, ובכ" רומי פרוס ביסרא ג' מלות, ואולי יש להקן ש"ל פרוסביסרא או פרוסביס, ומוצא לנכון בכ" מינכטן (ביאור' ל' 111) פרוסביסרא, ונדפס ובשמ"ר פרוסביס, וכן מוצא הערוך בערך פרוסבט בשם ה'ילמנט ריש ואחר יום פרוסביס של פרעה היה, ורואה תאמר שלפניו נדפס, וכתב שם המספ"י כ"י קט"ה פרוסביס, שלוחים ומלכא ה'רים ומלכיס, ופי' פרוסביס שלוחה, כלומר שהיו המלכים שלוחים לנבך בשלמו, ורואיני בילקס שמות שם השמים המלה, והציג י"ס גיטסיס היה", וזה שלא כמספס, ובלקח טוב (שמות ה א), יום פרוס של פרעה הייתה, ז"ל פרוסביס, וע"ה בהערה ג': (כג) קומקטור של עולם, "פי' חזק" הציג: יוסף בכ" אקספארד, ובכ" רומי שהיה קומקטור, ובכ" רח"ס קומקטור ומלה, של עולם ליתא, ובכ" אקספארד קיבץ ה' בסעות קומקטור וגם בילקס שמות שם קומקטור, אולם המלה משובשת, וז"ל קומקטור, ובכ" רומי ובכ" רח"ס נעשית מן אות ר' אות י', ומוצא לנכון נדפס ובשמ"ר וכן בכ" מינכטן, ופירושו בלשון יוני קט"ה פרוסביס מושל בנצרתו שלם (ועלמסנעוהרדערסער), ועיין מה שהעירתי בפסיקתא פסקא שקליס הערה ע"ס: (כד) שלח עמי ויחוגו לי נמדבר, וכן מוצא בכ" רומי ובכ" רח"ס ובכ" מינכטן ובילקס שמות הוא נעשות, וז"ל שלח את עמי ויעבדוני נמדבר, והוא ספסא דקרא ה' אלהי העבדים שלחני אליך (שמות ז טז), והכתוב שלח [את] עמי ויחוגו לי נמדבר הוא קרא אחר בשמות ה' א"ל: (כה) א"ל יהושע בן לוי, בכ" רומי ובכ" רח"ס ובכ" מינכטן ובילקס וכן נדפס א"ר לוי, וכן יש להקן בלשון, ובשמ"ר השמים שם האומר: (כו) דפתרא, וכן הוא נדפס, אבל בשמ"ר השמים זה והציג, בספר שני". וכן הציג הערוך בערך דפתר בשם אהרן הציג דפתר של למדת, והוא האומר שלפניו נדפס, וכתב שם המספ"י פי' בל"ל קט"ה עור מוהקן לכתוב עליו וגם אחר הכתיבה נקרא כן ע"כ. ורואיני באלפא ביתא דרבי עקיבא את ק' (בית המדרש ח"ל ל' 111) הציגתי לי עד שאבית לטוסקא של כתבים, ז"ל לטוסקא של כתבים, ועיין בערך השלם ערך גלסר: (כז) א"ר ר' לוי למה"ל, מוצא בילקס שם גם נדפס ובשמ"ר, ונדפס ובשמ"ר במקום רבו ז"ל אדום, ואחר הכתיבה נדפס שם אכל ה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם, הוסיף מאמר גדול, אמר להם פרעה בחור הוא וכן הוא כו', ולקח תאמר הזה מן אותיות דר"ע את ק' (ביאור' ח"ל ל' 111), ובסוף האות בנצרתים מה הוא אומר לקח מן מילתא בלח פ"ה, ועיין בלקח טוב שם אות ה' ג' ובהערה י"ד: (כח) אמר לו הקב"ה, מוצא בילקס שמות סוף רמו קט"ה בשם הנחנחומא, וכן מוצא נדפס בלח את ה' אחר שהוסיף מאמר גדול מן אותיות דר"ע ומן המילתא:

למחר אתה אומר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (ס ט כ), אתה אמרת וגם את ישראל לא אשלח (ס ט כ), הייך למחר אתה אוהו ביד כל אחד ואחד לשלחו, (כט) לכך נאמר [ויהי בשלה פרעה את העם] (ס י י): אלהי העברים. (ס ט כ), אמרו משה ואהרן (ל) בשביל ששנינו את הלשון הקשה עלינו, חזרו ואמרו אלהי העברים. (לא) ר"ש בן יוחי אומר התחיל לחרק בשיניו כנגדם ואמר. נרפים אתם נרפים וגו' (ס ט י): [ד] (לב) אמר ר' יהודה הלוי שבטו של לוי היה פנוי (לג) לפרגיה במצרים, אמר להם פרעה בשביל שאתם פנויים אתם באים ותאמרו נלכה וגו' ונזבחה (שמות ט ז), אמר להם למה משה ואהרן תפרעו (ס ט ד), (לד) כהו לכה, אמר להם אתם למה, ודבריהם למה, לכו לסבלותיכם (ס): תכבד העבדות על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר (ס ט ט). (לה) שהיה להם מגילות שדחו משתעשעים בהם. משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלינו, אמר להם פרעה אל ישעו בדברי שקר, (לו) אל יהו נשענים, (לז) ואל יהו כשתעשעים, (לח) ואל יהו נפושים, שנאמר ויצו פרעה ביום ההוא את הגששים בעם ואת שטריו לאכזר (שמות ט ו), אמר להם לא תאספון לתת תבן לעם וגו' (ס ט ו), (לט) אמר הקב"ה למחר אני מביא עליהם מכות, והן אומרים פרעה חוטא ואנחנו כושלים, כיון שישראל יוצאין להביא קש לעשותו תבן, היה המצרי מכה אותו בזמן שרואה אותו בתוך שדחו, לפיכך יופין העם בכל ארץ מצרים וגו' (ס ט י). ויבא שוטרי בני ישראל (ויאמרו) [ויצעקו] אל פרעה וגו' (ס ט ט), כה השיבם נרפים אתם נרפים (ס ט י): ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם (ס ט כ). (ט) אלו דתן

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

(כט) לכך נאמר ויהי בשלח פרעה את העם כן תחקי וכו' לנטן ככ" רומי, וגם נדפס. ומן אלהי העברים מתחיל מאמר אחר, אולם ככ" מינענן הוא כמו לפנים ככ", גם ככ" רח"ס נסעו נמקס לכך נאמר הגי' שם שנאמר ה' אלהי העברים: (ל) נשביל ששינו את הלשון הקשה עלינו, וכו' ככ" רח"ס וכו' מינענן, וכו' רומי נשביל ששינו את הלשון ואמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל הקשה כנגדי חזרו ואמרו אלהי העברים, וכן נדפס אות ו' ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו, אמר משה ואהרן שמא תאמר שנינו את הלשון שאמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל ושביל כך הקשה כנגדו, חזרו ואמרו ליה אלהי העברים נקרה עלינו, וכן הביא בעל שם"ר פ"ה אות ט"ז כמו שהוא נדפס: (לא) רש"י אמר התחיל מהרק בשניו כנגדם ואמר נרפים אתם נרפים, ככ" מינענן (ביב"ד ז' 101) התחיל מהרק בשניו כנגדם ואמר נרפים אתם וגו' ז"ל נרפים אתם וגו', ואחר זה השמים המעתיק שם מאמר שלם עד ויפגעו את משה ואהרן ורש"ס כדליתא בהנחומא. ונדפס וגם בשמ"ר פ"ה אות ו"ה הוסיף" לשון סינוק יסתחק עמנותיו כו', עיין בפ' האפרסח לשמ"ר: (לב) א"ר יהודה הלוי, וכן מובא בילקוט שמות רמז קע"ז בשם התנחומא, וגם לפניו היחא ה'ירסא א"ר יהודה הלוי, וכו' רומי א"ר יהודה הלוי נר שלום, וכו' רח"ס כמו לפנינו, ונדפס שם אריב"ל ז"ל א"ר יהודה הלוי, וכן בשמ"ר פ"ה אות ט"ז א"ר יהושע בן לוי: (לג) לפרגיה, וכו' ככ" רח"ס וגם בילקוט שם בשם התנחומא, וגרסא בלדו מלאכה בלשון יוני, וכו' רומי לפרגיה נפרדה אות ט ועשית נז, ונדפס בשמ"ר השמיטו המלה הארע והצינו שנסו של לוי פנוי היה מעבודת פך, ובלקט סוב (שמות ט ד), לפי שנסו של לוי לא היה משועבד במצרים אלא פנוי היה, ועיין רש"י ע"ת לנו לסבולותינו לנו למלאכתם שם לכה לעשות בנתיבם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא הייתה על שנסו של לוי, הדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ונאים: (לד) מזה למה אמר להם אתם למה ודבריהם למה, וכן מובא בערוך ערך למה בשם הילמדנו, והוא המאמר שלפנינו נדפס ותרסו וילכו אחר ההבליה (מ"ב י"ט ו' ירמיה ז ט). והו' לנמה: (לה) שהיה להם מניית, וילקוט שם, ונדפס ושמ"ר פ"ה אות ו"ה ושו"ס ממזמר ק"ס בפרסוק לוי תורתך ששעני: (לו) אל יהו נשענים, מלשון ולא תשעיה עיני הרואים (שעיה לז ב), עיני סיח וסחיה, וסח הביט תרגום וסע ביחא: (לז) ואל יהו משתעשעין, ששעו שעיני העמו: (לח) ואל יהו נפושין, וכן הוא בילקוט שם, ובשמ"ר פ"ה ציוס השבת, ונדפס ביהו ח"ל: אל יהו משתעשעין כלומר ואל יהו נפושין, א"כ מובא זה על אל יהו משתעשעין, כלומר אל יהו נפושין שבת שט"ז זה אל יהו משתעשעין: (לט) אמר הקב"ה למחר אני מביא, נדפס ויפך העם וגו' מפני שהוא כחמין, אמר הקב"ה מחר אני מביא כו', המלות מפני שהוא כחמין אין להם שחר, בעל פז יוסף דחק לפרשן וכתב כחמין ר"ל קושיא ה"א למה ויפך העם בכל ארץ מצרים, וכי מפני שהתכן היה צורך כחמין, בתנאים? ומה רצ הדוחק בזה, אולם לדעתי ברור שכן ז"ל מפני שהיה בבדין, ור"ל מפני שהיה משה במדין לכך נתפסו בכל ארץ מצרים לנבא את משה ולחפש אחריו, ובמדרש שמ"ר פ"ה אות ו"ה אשר המאמר טעם מהתנחומא כחז מורס ויפך העם בכל ארץ מצרים מפני שהיה במדין, ככ" רח"ס מהר"ז: (מ) אלו דתן ואזכיר, מובא בילקוט שמות רמז קע"ז בשם התנחומא, וכו' נדפס, ובשמ"ר פ"ה אות כ' אמר

ואמרו שכתוב בהם יצאו נצבים (פסוקי טו כו), ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפט (שם כ כה), (מא) אמר ר' יחודה הלוי ב"ר שלום אמרו לו ישראל למה אני דומין, לשה אחת שבא הזאב ונטלה מן העדר, ובא הרועה אחריו, (מב) מה עשה הזאב ביקש לבקע את השה מבין הרועה, הניע השה בסכנה, כך אמר משה לפני הקב"ה, לבין פרעה ובינך אני מותם, שנאמר אשר הכאשותם את ריחני וגו' (סע): (מג) וישב משה אל ח' ויאמר אנני למה הרעונית לעם הזה וגו' ומאז באתי אל פרעה וגו' (סס סג כג), ויאמר ה' אל משה עתה תראה וגו' (סס סג כה), מה אני עושה לפרעה ולמצרים, אבל מה שאני עושה לשלשים ואחד מלכים אין אתה רואה, באותה שעה ביקש הקב"ה לישב עליו ברין, מנין (מד) שנאמר וידבר אלהים אל משה (סס סג כ), (מה) ואין אלהים אלא דין שנאמר אלהים לא תקלל (שם סג כו), (מו) נכנסה סניגוריא ולימדה עליו זכות, שנאמר ויאמר אליו אני ה' (שם סג כ), ואין ה' אלא רחמים שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (סג לו): [ה] ד"א וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם (סג לו), לא פירסמתי להם אם מפורש הוא, ולך גלית אותו, שאתה הולך לנאול את ישראל כדי שתצליח, אמר הקב"ה בעולם הזה ליחידים גלית שמי, אבל לעולם הבא לכל ישראל אני מודיע שמי, שנאמר לכן ידע עמי שמי וגו' (ישעיה כג):

[ו] (מו) ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה (שם סג לו). (מח) כתיב שאו שערים ראשיכם וגו' (הגלים כד ז), מי אמר הפסוק הזה שלמה אמר, (מט) בשעה שעשה את הארון עשה ארון אחד של עשר אמות, וגשא אותו להכניסו לבית קדשי הקדשים, כיון שהגיע לבית המקדש היה הפתח של עשר אמות, והארון של

הערות ותקונים

אמרו דכתיב"ו וכו' לתנחומא: (מא) א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום, מוצא בילקוט סס ונגדפס ושמ"ר אות כ"א: (מב) מה עשה הזאב ביקש לבקע את השה מבין הרועה הגיע השה בסכנה, וכן הוא בכ"ר רח"ס, אולם בכ"ר דומי טספ מבין הרועה וכן האב, ובכ"ר מיינענן (ב"אמ"ד נד 101) בספח מבין העדר ול' מבין הרועה, וכן שם הגיע השה בסכנה ו' בסכנה, גם עוד שם כך אמר משה לפני הקב"ה, פרעה אנו מותם, ואינן שם (בבב"אמ"ד נד 101) מקס פניו, ו' ביקר ובין פרעה אנו מותם. ובנגדפס ובשמ"ר בין הרועה ובין הזאב נבקעת השה: (מג) וישב משה אל ח', כל המאמר עד ד"א וארא אל אברהם ליחידים נכנס, ושם איתא כך, וא"ת מה אכפת לך, א"כ למה זה שלחתי ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, שמך חיים ורפואה לכל בלי עולם, ובשמך הרע לפס הוה, מה יעשו אותי הנהיגים בתוך הדימוס א"ל עתה תראה כי, כדכתיב ב"ר פירשה"ה: כי הוא נדפס קונסאטאניאל ודפוס וויניציא ומאנסובה, אולם נדפס אחרונים, וכו'. כדכתיב ב"ר פירשה"ה ס' א" ויעין שמ"ר סוף פ"ה אות כ"ב, אלא מה אכפת לך בלאתי הנהיגים תחת הכנין, במקס הנהיגים בתוך הדימוס הביא תחת הכנין, גם מה שקר המסדר וכתב כדכתיב ב"ר פירשה"ה מפורש בשמ"ר שם סוף פ"ה ויאמר ה' אל משה עתה תראה כי: (מד) שנאמר וידבר אלהים אל משה, עיין מכות י"א ע"א וספרי בהעלתך פ"ג ולקח סוד ריש וארא שאין דיבור אלא לשון קסא, שנאמר דבר האיש אנני הארץ אתנו קצות (בראשית מב ז): (מה) ואין אלהים אלא דין, אלהים זו מדת הדין, ה' זו מדת הרחמים, ספרי ואחשן ס' כ"ז שמ"ר פ"ג בפסוקי ויאמר משה אל האלהים, לקח סוד ריש וארא, ומוצא בילקוט ריש וארא שם התנחומא: (מו) נכנסה סניגוריא ולימדה עליו זכות, היא מלה יומית, עיין ערוך ערך סניגור: (מז) ויאמר ה' אל משה, מוצא בילקוט תהלים רמו תרנ"ט שם התנחומא, וכן מוצא בנגדפס אות ו' ובשמ"ר וארא ריש פ"ח: (מח) כתיב שאו שערים, כ"ה גם בכ"ר דומי ובכ"ר רח"ס, ובנגדפס מתחיל ז"ה שאו שערים, ובשמ"ר ה"ד שאו שערים, וכתב בעל יפ"ת משום דבעי לפרש ראה נתתיך אלהים לפרעה, שקרא הקב"ה את משה בשמו, מייחית סמך לזה מה דכתיב מי זה מלך הכבוד שנקרא על כן שחולק כבוד ליראיו וקורא אותם בשמו, ואכן זה דרש כל הפסוק: (מט) בשעה שעשה את הארון עשה ארון אחד של עשר אמות, בכ"ר רח"ס בשעה שעשה את הארון אחד של עשר אמות, ובילקוט תהלים שם התנחומא כשעשה את הארון ובכ"ר דומי הג' בשעה שעשה את הארון אחד של עשר אמות, ובילקוט תהלים שם התנחומא כשעשה את הארון עשאו של עשרה אמות, אולם בנגדפס אות ו' בשעה שהכניס את הארון לבית קדשי הקדשים עשה ארון של עשר אמות והכניס את הארון הראשון לחוץ; כן היא הנוסחא בדפוס קונסאטאניאל ודפוס וויניציא ודפוס מאנסובה, אולם בדפוסים אחרים נשמע מלה "הראשון", והסוואה שהכניס ארון של משה לראון שעשה, ובשמ"ר שם ריש פ"ח הביא רק בשעה שהכניס הארון לבית קדשי הקדשים עשה ארון של י"א אמות, והמלות, והכניס את הארון הראשון לחוץ ושם אחריו, לא הביא כלל, ורבותי בברייתא דמלאכת המשכן פ"ח (בית המדרש ח"ג נד 149) אע"פ שעשה שלמה הבניה כל הכלים הבניה הארון לא עשה שנאמר ויבאו כל יקרי ישראל וישאו הכהנים את הארון (מ"א ח ג), וכן הביא בעל ספר והסיר (דף נ"א ע"א), וכן הביא בעל לקח סוד (ויקרא לו א), ותלמה

עשר אמות, ואין עשר אמות יתלחץ לכנוס בתוך עשר, (ג) ועוד שהיו מוענין בו, כיון שראה שלא היה יכול להכניסו היה מתבייש, ולא היה יודע מה לעשות, התחיל להתפלל לפני הקב"ה, מה עשה שלמה הלך והביא (נא) ארונו של דוד אביו, (נב) והיה מתפלל ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך וזכרה לחסדי דוד עבדך (דס"ו ז), כיון שהזכיר זכותו של דוד אביו מיד נענה, (נג) מה כתיב אחריו, וכבלות שלכה להתפלל והאש יירדה [מהשמים וגו'] וכבוד ה' מלא את הבית [ס"ז ה], ורוח הקדש צווח ושבה אני את המתים (קל"ד ז), התחיל שלמה אמר שאו שערים ראשיכם, (נד) ביקשו השערים באותה שעה לרוץ את גלגלתו, שהיו סבורין שמה על עצמו הוא אומר ויבא מלך הכבוד (תל"ט כו ז), אמרו לו מי הוא זה מלך הכבוד (ס"ט ט), אמר להם ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה (ס"ט) כיון שנאמר להם כך הניחו אותו:

[ז] (נה) ד"א מי הוא זה מלך הכבוד. מי הוא זה המלך שחילק כבוד ליראיו, ה' צבאות וגו', כיצד (נו) מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו, והקב"ה הושיב שלמה על כסאו, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' (דס"א כ"ג), (נז) מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, והקב"ה הרכיב לאלהו על סוסו, וכיהו סוסו של הקב"ה סופה וסערה, (נח) שנא' ה' בסופה ובסערה דרכו וגו' (מ"ח ז), מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, ומשה נשתמש בשרביטו של הקב"ה, שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (צ"ח ז), מלך בשר ודם אין לובשין עמרה שלו, (נ"ט) והקב"ה נתן עמרת למלך המשיח, שנאמר תשית לראשו עמרת פז (תל"ט כ"ד). מלך בשר ודם אין לובשין לבושו, וישראל לבשו לבושו של הקב"ה עז, (ס) שנאמר עורי עורי לבשי עז וזרוע ה' (ישע"א נ"ט), ונתנו לישראל שנאמר ה' עז לעמו יתן (תל"ט כ"ט), מלך בשר ודם, (ס"א) אין קוראין בשמו כמו קיסר אגוסטוס, בסילוואוס, ואם קרא אדם אחד באחד מהם אין לו חיים,

הערות ותקונים

המלך עשה כחצית כל הכלים, אבל הארון לא סינה אלף הוא הארון עשה משה היה לישראל כל הסימנים, ועיין במדרש שו"ס מזמור כ"ד ומונח ב"ס"ת ובס"י מהר"ז, וע"ס ב"מ ועיין במ"ר פס"י אות י"ג ועיין בענפי יהודה ליד ידי הרה"צ מוהר"ר ישראל פריימאן בס' 'והזכיר שם, ועיין ב"צ דף נ"ט ע"א ומגילה י"ב ז: (ג) ועוד שהיו עיינין בו, שהיו הסוענים אותו בלדי הארון וזריכים ריחו יותר, ועיין בחדושי הרש"ם שכתב ואף דמוכה במחנות ז"ח ע"ב דהסוענים היו לפנים מן הכדים בין בד לבד, מ"מ זה לא אפשר שהיה הכד מונח בקצה הכתף ממנו שלא ישמש, וע"כ היה בולם קצת הכתף מעבר המזוין לבד חולה לו, וגם עובי הכדים עמלן ע"כ הכילו מקום מה: (נא) ארונו של דוד אביו, שהיה מונח בו לאחר מותו, עיין שבת דף ל' מ"ק דף ס' סנהדרין ק"ו וק"ר ס"ד פסוק ז: (נב) והיה מתפלל ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך וזכרה לחסדי דוד עבדך, הוא כותב אחד בלשון כ"ב ו' מ"ב, ובתנחומא הנדפס, וכן במדרש שמ"ר שם ט"פ הוספה בלשון ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך ממלא הוספה ז: "א"ר זכריה בשם ר' חלבו בנאותה שעה חיה דוד והכל ממך לדרוש שכן דוד אומר ה' העלית מן שאל נפשי יחיני מירדי צור, והיה שלמה אמר רבון העולמים עשה בנאותו של זה, שנאמר וזכרה לחסדי דוד עבדך, מיד נענה" ע"כ. וזה הוסיף מן מדרש קה"ר פ"ד פסוק וסוד משגיח. ר' יודה בר' לטי אמר חיה דוד בנאותה שעה, ורבנן אמרין ארונו הביא, ולא פליגי, מ"ד חיה דוד בנאותה שעה הוא שדוד אומר ה' העלית וגו'. טו: (ג) מה כתיב אחריו וכבלות וגו' וספתי סיפא דקרא וכבוד ה' מלא את הבית, ועיין בחדושי הרש"ם שכתב דלרש"י כבוד ה' על הארון, (ג) בקשו השערים בנאותה שעה לרוץ את גלגלתו, עיין ב"ס"ת: (גה) ד"א מי הוא זה מלך הכבוד, מונח בילקום וארא רמז ק"פ בשם התנחומא, וילקום ה' רמז ח"ס, ובפסוק נרשם שם "מדרש", ומונח גם בנדרש אות ח' ושמ"ר רש"פ"ח, וכן בשו"ס מזמור כ"א מונח זה בנבטון אחר ובש"ס"ס: (גז) מלך ב"י אין יושבין על כסאו, סנהדרין דף כ"ב במשנה: (גד) מלך ב"י אין רוכבין על סוסו, בשמ"ר הלשון משושב, וכן ב"ל, מלך ב"י אין יושבין על כסאו, מלך ב"י אין רוכבין על סוסו והרכיב לאלהו על סוסו: (גח) שנאמר ה' בנספה ובסערה דרכו, במדרש ובשמ"ר נוסף וכתוב בלתי יועל לאלהו בנסערה השמימה (מ"ב ז"א), (גח) והקב"ה נתן עמרת למלך הנאמר שנאמר תשית לראשו עז, וכ"ה בילקום ובמדרש שו"ס, ובגדפס ובשמ"ר הגירסא והקב"ה עתיד להנציח עמרה שלו למלך המשיח ומהו עמרה של הקב"ה כהם פו, שנאמר ראשו כהם פו (ש"ר ה') וכתוב בו תשית לראשו עמרת פז (ה'ל"ט כ"ד): (ס) שנאמר עורי עורי לבשי עז וזרוע ה', בגדפס ובשמ"ר ומהו לבשו עז, שנאמר לבש ה' עז התאזר (תל"ט ג"ה), ובמדרש שו"ס שם ג"י אחרת, וישראל לובשין לבשו של הקב"ה שנאמר טו עז התאזר (תל"ט ג"ה), ונתנו לישראל, שנאמר עורי עורי לבשי עז (ישע"א נ"ט), ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו בנ"י, ומונח בנבטון בילקום תל"ט שם: (ס"א) אין קוראין בשמו כמו קיסר אגוסטוס בסילוואוס,

(סב) תדע לך שאדם קורא לחביו אונוסמה פלוני, אבל הקב"ה אמר למשה הרי עשיתי אותך כמותי לפרעה, אני נקרא אלהים, ובו בשם בראתי את העולם, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א ב), והרי עשיתי אותך כמותי לפרעה אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות א ב), הוי מי הוא זה מלך הכבוד, שחלק מכבודו ליראיו :

[ח] (צ) ד"א ראה נתתיך אלהים לפרעה, אמר הקב"ה לפי שעשה את עצמו אלה (סד) חודיעו שאני כלום בעולם, הריני עשה אותך עליו אלהים. ומנין שעשה פרעה עצמו אלה, (סה) שנאמר (יען) [אשר] אמר (יאור לי) [לי יאורי] ואני עשיתיני (יחזקאל כג ז), אני הוא שבראתי את עצמי. (סז) וזה אחד מארבעה בני אדם שעשו את עצמן אלהות, (סח*) ונבעלו כנשים, שלשה מאומות העולם ואחד מישראל, אלו הן, חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש, חירם מנין, שנאמר אמור לגניד צור כה אמר ה' אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני (סח כח ז), ולפי שעשה את עצמו אלה נבעל כנשים שנאמר שיחת חכמתך על יפעתך וגו' לראוה בך (שם שס יז), (סז) מהו לראוה בך, יעבדון ריעותיהן בך. נבוכדנצר מנין, שנאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), א"ל הקב"ה חייך אך אל שאל תורד אל ירכתי בור (שם שס טו), מה עשה הקב"ה, (סח) הגלה אותו עד שהוא במלכותו, והאכילו עשב כבהמה שנאמר ועשבא בתורין לך יעממין וגו' (דניאל ד כג), והיו הבהמה והחיה רואין אותו בדמות בהמה ובעליון אותו, שנאמר ושוור בהמות ידיות (תקוק כ יז), (סח) מהו ידיות, כענין שנאמר לא תתחתן בהם (דברים יא ז), שנעשה חתן לכל בהמה וחיה. יואש מנין, שנאמר ואחרי מות יהוידע באו שרי יתודה וישתחו למלך (דברי כד יז), מהו וישתחו למלך, (ע) שעשו אותו אלוהא וקיבל עליו

הערות ותקונים

כז"רומי בשמות כיסוליאס, וז"ל כיסוליאס, ובז"ר חס"ס בילאוח ז"ל כיסוליאס, ומונח לנמן בילקום תהלים שם קיסר אנוססוס כיסוליאס, ובילקום ווארל קיסר אנוססוס כיסוליאס, ז"ל כיסוליאס: ובגדפס ככל הדפוסים ואח"כ בשמ"ר שם אין מקראין בשמו קיסר אנוססוס, והמלה כיסוליאס השמים. וכן הביא הערוך ערך אנוססוסל ובערוך קסר בשם ילמדנו פ' וארא כמו שהוא בגדפס, כי בגדפס מנ"ש שמות הוא הילמדנו ובגדפס ש"ס שם מוזכר כ"א השמים כולם, וכחז מלך כסר דס אין קודאין לסגן שלו בשמו, וכן מונח בשלשה שמות בירושלמי ברכות פ"ט (דף ק"ב סע"ד) אל אלהים ה' (יהושע כב כז), שלשתן שם אחד הן כדלמרי יאשי כיסוליאס קיסר אנוססוס ונב"ר פ"ח כסילגוס קיסר אנוססוס ונב"ר, קיסר האחרון ים למחוק מן הספר כי מיותר הוא, והס' שלשה תוארים קיסר יהושע Caesar (קייזר) ועיין חוס' ע"י ע"כ ד"ה כל. אנוססוס Augustus αὐγουστος ובסיליאס הוא המלה היוונית βασιλεύς עיין מה שהעיר ידידי הרב הגלשן גדול מוהר"ר ח"י קהאים בערוך השלם ערך אנוססוסל ובהערה שם: (סב) תדע לך שאדם קורא לחביו אונוסמה פלוני, כז"רומי תדע לך שאדם קורא לחביו הוא קורא אנוסמה פלוני, ובז"ר חס"ס שאדם קורא לחביו הוא קורא אנוססוס פלן, ר"ל בתמי. ובגדפס ובשמ"ר השמיטו זה, וכן ליתא בילקום ווארל ובילקום תהלים שם: (בב) ד"א ראה נתתיך, בגדפס חסר בכתחלת אות פ' המלות "ד"א" וגם בשמ"ר חסרים המלות "ד"א ראה נתתיך" עיין שם פ"ח בסוף אות א' (סד) הודיעו שאני כלום בעולם הריני עשה אותם עליו אלה, זה בשמ"ר בשמ"ר, והסיוס בגדפס ובשמ"ר לפיכך יראה אותך ויאמר שזה אלה הוא מיותר, והרד"ל העיר וכתב ח"ל: לפיכך יראה אותך כו' לשון התנחומא הודיעו שאני כלום הריני עשה אותך אלה עליו וכו': (סה) שנאמר יען אמר יאור לי ואני עשיתיני, וכן מונח כז"ר רומי, (ובז"ר חס"ס שנאמר לי יאורי), ותקנינו שז"ל אשר אמר לי יאורי, וגם בילקום ווארל שם הביא יען אמר: (סז) זה אחד מארבעה, מונח בשמ"ר פ"ח ובילקום ווארל רומי כ"פ שם התנחומא גם בילקום ירמיה רומי ש"ל: (סח) בשמ"ר שם ובילקום ווארל הניסאם ווארל לנפשו: (סח) מהו לראוה בך, יעבדון ריעותיהן בך, בגדפס נוסף לראוה בך לרשע בך, וזה גם הסיוס יעבדון ריעותיהן בך חסר בשמ"ר, וע"ש במ"כ ובחדושי הרד"ל והרש"ש: (סח) הגלה אותו, בגדפס ובשמ"ר הגלה למדבר: (סח) מהו ידיות, בגדפס נוסף מלת "מא" ויש לתקן שם, וכן חסר שם "שעשה חתן לכל בהמה וחיה" ובגדפס ובשמ"ר נוסף, ועל כל זאת ולכך לאו ישיב ליה [דניאל ז ד] שהיה יודע שיהא מלך על כל העולם והיוס נבעל לחיות ולבהמות וכתב ולקחת יומיא [אנא] [אנא] נבוכדנצר עיני שאלתי ונעלתי ברכתי ולחי עולמים שנתת והדרת די שלמיה שלמן עלם ומלכותי עד דר דודי [דניאל ז לא]: (ע) שעשו אותו אלה, אמר זה מונח בילקום ירמיה שם בשם התנחומא אמרו לי ליואש אלה אחת שאילתי כן לא היית עושה שם שנים בבית קדש הקדשים, כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה והכלל מתפללים עליו שי"א בשלום, ואחת עשית שם שנים. ובילקום ווארל שם בשם התנחומא ליתא זה, ובגדפס וגם בשמ"ר נוסף, רק אמרו לי אלוני שאחא אלה לא יאחא נאחר שבע שנים מבית קדשי הקדשים

שנאמר אז שמע (עא) (אליהם המלך) [המלך אליהם] (ס), ונבעל כנשים, שנאמר (עב) ואת יואש עשו שפמים (סס סס נד), (עג) כד"א ואיש אשר ישכב את זכר משכבו אשה תועבה עשו שניהם (ויקרא כ יג), (עד) ופרעה עשה עצמו אלוהא ונבעל כנשים, (עה) שנאמר הנני נותן את פרעה הפרע מלך מצרים (יחזקאל מד ז), מזה הפרע, שפרעו לאתרו, הוא פרעה שהיה זכר ונעשה נקבה. (עו) ד"א הפרע, כענין שנאמר ופרע את ראש האשה (נמנכר ס יח), ואיהו בית אב שלו, ומי גרם לו ששעה את עצמו אלוהא, (אדמת מצרים לחנא וגו') [במצרים כנשים] (עז) ביום ההוא יהיה (אדמת מצרים לחנא וגו') [אשר] אמר (יאור לי) [לי יאורי] ואני עשיתיני (יחזקאל כט ג), לפיכך אמר הקב"ה למשה לפי ששעה עצמו אלה, לך ונעשה עליו אלוהא, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ה), למה כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (קמל ס), הוי אתה אלוהא עליו, ועשה אותו שחץ בעולם שנעשה עצמו גבוה, והיינו דכתיב את כל גבוה יראה (והוא) [הוא] מלך על כל בני שחץ (איוב מא ט), (עח*) וכי השפלים אין הקב"ה רואה, והכתיב (עט) עיני ה' המה משופטים בכל הארץ (זכריה ד י), ומזה את כל גבוה יראה, אמר ר' ברכיה אילו הן הנוותנין, (פ) שרוחן גסה עליהן, ובמבוייהן את עצמן, ועושין עצמן אלוהות, מזה הקב"ה עושה להם, (פא) מראה אותם לבירות, ועושה אותן שחץ בעולם, שנאמר הוא מלך על כל בני שחץ, כגון נבוכדנצר שעשה אותו שחץ, (פב) שנאמר וכן בני (אינשא) [אנשא] מרד וגו' (דניאל ס כא), וכן סנחריב נעשה שחץ, שנאמר והי' בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ג יג ט), שהקב"ה מראה שחץ גיוותנין לכל בריה, אמר הקב"ה אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'

הערות ותקונים

הקדשים אמר להם כך הוא". וקבל על עצמו לעשות אלה, ואין ספק שכן היה האי' לפני המסדר התנחומא הגדס בתנחומא שלו, כמו שכתב הילקוט, רק ברור שהיה כתוב ו' שנים ואח"כ חשב המעתיק על אות ו' שהוא אות ו' והיגיו שבע שנים, וכן הוא גם בדפוס ראשון דפוס קאסנאטאניא שבע שנים, ועיין במ"ל בשמ"ל שם שכתב לאחר שבע שנים מימי תולדתו, אבל לא היה נחנא שם רק ו' שנים כי כן כתיב בדכ"ז כ"ד עכ"ל: (עא) אליהם המלך, וכ"ה בכ"ר רומי ובכ"ר רח"ס, ותקתי שז"ל המלך אליהם: (עב) ואת יואש עשו שפמים, נגדפס ס"ס אל תהא קורא שפמים אלא שפמים, וזה הוסף המסדר מן מכתלה בשלה מסכתא דעמלק פ"א ואת יואש עשו שפמים אל תהי שפמים אלא שפמים, ועיין במעריך ערך שפס שהביא בשמ"ל פ"ח וזכרנו פרשה ואלה (עו) כחנא שפמים אלא שפמים (פ) בעילת גשון לעו, ופי' ואת יואש עשו שפמים, כלומר עשו אותם זו עכ"ל. וזה יש לפרש הפסוק ושפמים עשו זה (יחזקאל כג י'): (עג) כד"א ואת אשר יסכב, הפסוק הזה חסר בכ"ר רומי ובכ"ר רח"ס וכן ליתא נגדפס ובשמ"ל: (עד) ופרעה עשה עצמו אלה, מפורש בהתחלת האמור, ומגין שעשה פרעה עצמו אלה ס', ועיין ביפה תואר שכתב רק קרא לי יאורי כתיב בפרשה שהיה בימי יחזקאל וכן פרעה חפרה היה בימי ירמיה, ומה זה ענין לפרשה שהיה בימי משה? (עה) שנאמר הנני נותן את פרעה הפרע, מזה הפרע שפרע לאתרו, נראה כי לפני בעל התנחומא היה כתוב פרעה כה"ל ולפניה הוא פח"ת חפרע, והערוך ערך חפרע הביא בשם הילמדת ואלה מזה חפרע שהיה זכר ופרע עצמו כנקבה, וכן הביא מקצתו ביום ההוא יהיו מצרים כנשים (ישעיה יט טז), ומדברי הערוך נראה שלפניו כבר היה האי' בקרא חפרע, גם כאשר הביא מן הילמדת כן הוא גם נגדפס ובשמ"ל שם: (עו) ד"א הפרע כענין שנאמר ופרע את ראש האשה, נגדפס ובשמ"ל חסרים המלת "ד"א": (עז) ביום ההוא יהיה מצרים כנשים, כן תקתי וכ"ה לנכון בכ"ר רומי ובכ"ר רח"ס גם נגדפס, ונגדפס ליתא המלת "ואיהו" ביה אב שלו" רק שם הביא "וכן הביא אומר" ובשמ"ל הביא "וכתיב ביום ההוא יהיו מצרים כנשים": (עח) שנאמר יען אמר, וכן הביא בהתחלת אות ח' ותקתי שז"ל אשר אמר לי יאורי, וכן בכ"ר רומי ובכ"ר רח"ס בשמות כמו שלפני: (עח*) וכי השפלים אין הקב"ה רואה, מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ח בשם התנחומא: (עט) עיני ה' המה משופטים בכל הארץ, בכ"ר רומי ובכ"ר רח"ס ובנגדפס ובילקוט ואלה בשם התנחומא ובילקוט איוב שם, מובא עיני ה' המה משופפות בכל הארץ: (פ) שרוחן גסן עליהן ומגביהן את עצמן, וכן מובא בילקוט ואלה שם וילקוט איוב שם, וזה השמים בעל מסדר התנחומא הגדס, וכן ליתא בשמ"ל הטעם מן התנחומא: (פא) מראה אותם לבירות, וכן מובא בילקוט שם, וגם זה השמים בעל מסדר התנחומא נגדפס: (פב) שנאמר וכן בני אנשא מרד וגו' נגדפס בשמות מלת "בני" והביא שם כל לשון הכתוב מדליח ה' כ"א. ובעל עז יוסף נגדפס שם כתב ענין דברי התנחומא שהביא הכתוב מדליח אינו לשון הכתוב אלא לשון הסדר, ונעלה ממנו כי אין זה הכתוב דליח ל' ד', רק מן דליח ה' כ"א. ויש לתקן בתנחומא שם וכן עדרים ז"ל ועם ערדיה, וכן ועשה ז"ל עשה, וכן עילאה ז"ל אלהא, וכן במקום יתנוה ז"ל יקום עליה. וראיתי בדפוס קאסנאטאניא

(ויחם כו כד). אמר ר' בנימין בר לוי (פג) אם ילך אדם ויגע בתורה וישב לו אני מראה מעשיו בעולם, וכך אם יטמין אדם עצמו לעשות עבירה, אני מראה מעשיו לעולם, שנאמר ואני לא אראנו נאם ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ס), וכדו אני מלא, אמר ר' חמא בר' הנינא אמר הקב"ה אני ממלא ממנו את העליונים ואת התחתונים, (פד) ומראהו שחץ לבריות, למה שחץ מתגאין ועושין עצמן אלהות, ואת כל גבוה יראה (והיא) (הוא) מלך על כל בני שחץ, שהוא מולך על כל אותן שמתגאין ועושה אותן שחץ, לפיכך אמר הקב"ה למשה ראה נתתיך אלהים לפרעה, לך ופרע כיכנו, לך והבא עליו עשר מכות, א"ל היאך אביא עליו את המכות, (פה) א"ל הקב"ה ואת המכה הזה תקח בידך וגו' (שמות יו). (פו) אמר ר' יהודה בר אמי המכה משקל ארבעים מאה היה בו, (פז) ושל סנפיריו היה, (פה) ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקן דצ"ך עד"ש באח"כ. א"ל הקב"ה (פט) המכה הזה יביא עליו את המכות, ראה נתתיך אלהים לפרעה:

[ט] (צ) ד"א ראה נתתיך אלהים לפרעה. מהו לפרעה, לא בשביל שקראתי אותך אלה תהא רוחך נסה עליך, אין אתה אלה אלא על פרעה, וכן הוא אומר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (שמות יז), כדו אני ה', אלא אמר לו אע"פ שעשיתי אותך אלה אני ה', אין אתה אלה אלא על פרעה, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה: כיצא בדבר אתה אומר שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי (שמות כו), כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו לא אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כו), (צא) אמר ר' יוחנן ירדו ששים רבוא מלאכים ונתנו עמדות בראשון, ר' סימאי אמר פורפירן הלבישן, רב דנא מצפורין אמר זוניאות חנן, ר' שמע' אמר כלי זיין נתנו להם, והשם הגדול היה חקק בהן, וכל זמן שהיה בידן לא היה מלאך המות יכול לשלוט בהן, שנא' חרות על הלוחות (שם נג ט), (צב) מהו חרות, ר' יהודה אומר חירות מן המלכויות, ר' נחמיה אומר חירות ממלאך המות, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם

הערות ותקונים

קאטשטאטינא מנא ג"כ ועס ערדיא במקום בקרא ערדיא, ומונח לנפשו שם וכן בני האש מרד: (פג ח' א) ילך אדם ויגע בתורה, וכן מונח בילקום ואלף שם רמז ק"פ וילקום ליוז רמז התקב"ה בשם התנחומא, ופירש בו' אמר הקב"ה יסד אדם בזיוט ביהו ויעטק בתורה אני מראה לנברות, ביותר אס יסמון אדם ענא לעבוד ע' או לעביר עסר מראה לנברות, אולס בדפוס ראשון דפוס קאטשטאטינא הנסחא אמר ר' בנימין בר לוי אמר [צ"ל אס] יסד אדם, והמלות "לעבוד ע"ז" לוחא ע"ז, וטפך בדפוס מהמנונה וכן מנאל בשמ"ר פ"ח, והמדרשים האחרונים עשו מזה, "אמר הקב"ה" ומנאל לנפשו בשמ"ר פ"ח אס יסד אדם: (פר) ומראהו שחץ לנברות, וכלם בילקום שם ונרסם גדלו ש"ל שחץ, ויש לחקן ש"ל גדלו, "צ"ל שחץ" וכ"ה לנפשו בדפוס קאטשטאטינא, אולס בדפוס מהמנונה ואח"כ בכל הדפוסים בטעוה ומראה שחץ לנברות, "צ"ל שחץ, ובמדרש שמ"ר פ"ח ומראה שחץ לנברות "צ"ל שחץ. (פה) א"ל הקב"ה ואת המכה הזה תקח בידך, אשר הביא המקרא הזה כהן עיין מה שהעיר הר"ל בשמ"ר סוף פ"ח בלוח "אל והר"ז בפירוטו שם: (פו) א"ר יהודה בר אמי, בדפוס ובשמ"ר השמים המסדר המלות "בר אמי" (פז) ושל סנפיריו היה, כ"ל מיינען (בית המדרש ח' פ' ז' 02), ושל סנפיר היה "צ"ל ושל סנפיריו היה, עיין ערוך סנפיריון, ועיין בבערה כ"ל לפסוקא עניה סערה: (פט) ועשר מכות חקוקות עליו ט', וכן הביא בעל לקח טוב (שמות יז) ועיין שם בבערה כ', והנחלי ג"כ שם האבדורה סדר הגדה הביא ח"ל וזכרונותיו אומר שכן היו כתובים במטה ואחריו בתנחומא שהמטה של סנפיריו היה וכתבו בו דל"ך עד"ש בלח"כ עכ"ל, מה שהביא בשם הירושלמי שעשר מכות היו כתובים במטה לא מלאתי בירושלמי ואולי "צ"ל בתרגום ירושלמי, וכוון להרגות המכות יב"ע על התורה (שמות יד כא) וזכר חקוק וכו' ועי' רמתי לחותא די מחא ית מלר', ומה שהביא בשם התנחומא כוון למחור שלפניו, ומה שהביא בתנחומא חקוקת עליו נוסריקן דל"ך עד"ש בלח"כ, מנאן הביא הגר"א ז"ל ראה הא דמחא ר"ר היה טוק ט סימנים דל"ך עד"ש בלח"כ, על המטה קאמר שסובר שנוטריקן היה רשום עליו, ועיין פסקי תוס' מנחות ס' רנ"ד שכתבו שר"י היה רגיל ליתן סימנים שלא יעשה, כמו זד"ד יח"ו (שם צ"ל ע"ה): (פט) המטה הזה יביא עליו את המכות, וכ"ה רומי וכ"ל מיינען, ובדפוס נפקסין הזה הביא עליו את המכות, ובשמ"ר סוף פ"ח בטמסס הזה, והכל אחד ופירושם כסדר: (צ) ד"ל ראה נתתיך, כל אות ט' לוחא בתנחומא הגדלם והכל בלוח י' שלפניו: (צא) א"ר חנן, עיין פסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר דברים, אמר ר' יוחנן יס' שילה הקב"ה על הר סיני תורה לישראל ירדו עמו ששים רבוא מלאכים וביד כל אחד ואחד עשרה לעשר בה כל אחד ואחד מישראל: (צב) מהו חרות חירות מן המלכויות, בפסקי דר"א פמ"א אל חקדי חרות אלף חירות.

ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי [הגלילי], (צג) אם יבא מלאך המות ויאמר לי למה נבראתי, אני אומר לו אם בראתיך, על אוניות העולם בראתיך, ולא על בני, למה שעשיתי אותם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליין כולכם (תהלים סג ו'), לפיכך כשבא ליתן להם את הדברות אמר להם שמעו מה שאני אומר לכם, לכן נאמר שמעו עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי, ראה כאן אמר הקב"ה למשה אע"פ שעשיתי אותך אלהים, אני הוא אלהיך, ואין אתה אלהים אלא לפרעה, שנאמר ראה נתתיך לפרעה:

[י] (צד) ד"א כשם שהדורש יבא ודורש (צה) והאמורא אומר לפניו, (צו) כך אתה תדבר (אל) [את] כל אשר אצרך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה (שמות ז ט), (צז) הם המדברים אל פרעה וגו' (סא וט), אמר הקב"ה בעולם הזה פרעתי סמצרים בעשר מכות, ולעולם הבא כך אני פורע מגוג, שנאמר ונשפמתי (אותו) [אתו] בדבר ובדם וגשם שופך ואבני אלגביש אש וגפירת וגו' (יחזקאל לח כג):

[יא] וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת וגו' (שמות י ז ט), (צח) וז"ה מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מ י), מהו מגיד מראשית אחרית, (צט) הקב"ה מגיד מתחילה מה עתיד להיות בסוף, מגיד שכך אמר למשה, הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' (דברים לא טו), (ק) א"ל מה שעתידין ישראל לעשות אחר מיתתו של יהושע אחר כמה שנים, וזנה אחרי אלהי נבר הארץ (סא), וכך עשו, ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' (שופטים כ יא). ועזבנו והפך את בריתי (דברים סג), ויעזבו את ה' (ולא עבדוהו) (שופטים סג יב), הוי מגיד מראשית אחרית. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא (קא) מי שהוא שומע את הפסוק סבור (קב) שזא (פלגוניא) [פלונקיא] יש למעלה, (קג) אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מ י), למה כן, שאין הקב"ה

הערות ותקונים

(צג) אם יבא מלאך המות, ככ" רומי נוסף, אמר הקב"ה אם יבא מלאך המות: (צד) ד"א כשם שהדורש יבא ודורש, מובא בגדפס אות' ו' ובשמ"ר סוף פ"ח. (צה) והאמורא פ' מתורגמן, וכן בגדפס ובשמ"ר הוי' כשם שהדורש יושב ודורש והמתורגמן משמע לפניו: (צו) כך אתה תדבר, עיין בגדפס הרחבת דברים: (צז) הם המדברים, וכ"ה ככ" רח"ס, ופה חסר, ונמלא לנכון ככ" רחמי, וכ"ל ע" שיהיה נמשך כל מה שנעשה, שנאמר הוא אהרן וזשה וגו' הם המדברים אל פרעה, ועיין בגדפס. (צח) ז"ה מגיד מראשית, מוידא בגדפס אות' ו"א וכן בשמ"ר ר"ש פ"ס, ובשמ"ר נוסף, רבי פנחס הכהן בר חמא פתח" וזה הוספה מאת המסדר בשמ"ר, כי בלמנע המאמר מובא א"ר פנחס הכהן בר חמא כל הקורא פסוק זה כו', לכן ה"ל ברש"י כי הוא פתח מגיד מראשית, אולם בתנחומא הגדפס אשר נוסע המאמר אל שמ"ר ליתא זה, רק מהחל, וז"ה מגיד מראשית וגו' כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (צט) הקב"ה מגיד מתחלה מה עתיד להיות בסוף, בגדפס ובשמ"ר הקב"ה מגיד מראשית מה יהא בסוף: (ק) א"ל מה שעתידין ישראל לעשות אחר מיתתו של יהושע אחר כמה שנים כו', בגדפס ובשמ"ר הם השמים המסדר או המעתיק הראשון שורה שלימה וכ"ל [א"ל] מה שעתידין ישראל לעשות אחר מיתתו של יהושע [אחר כמה שנים וזה אחרי אלף] נבר הארץ (דברים לא טו), וכך עשו ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' (שופטים כ יא), ועזבנו והפך את בריתי (שנאמר) ויעזבו את ה' (ולא עבדוהו) (שופטים י ו) [ז"ל שופטים כ יב]. אכן בעל מסדר מן שמות רבה העתיק כן מן התנחומא שלפנינו בגדפס, בגדפס מה שחסר בגדפס חסר גם שם, גם הביא ולא עבדוהו, והוא פסוק בשופטים י' ו', והוא בשמות, כי הדורש כיון לפסוק בשופטים כ' י"ב, וס' ליתא ולא עבדוהו, גם הוא אחר הקרא שהביא לפניו וישע בני ישראל את הרע בעיני ה' וגו', והוא בשופטים כ' י"א, וכן לפנינו ככ" הביא ולא עבדוהו, וגם ככ" רומי ולא עבדוהו [א], וגם ככ" רח"ס מובא כן, גם מלת "שנאמר" המאמר בתנחומא הגדפס ליתא בגדפס קושטאגליטאל ודפוס וויזליא רק זה הוסף המדפיס דפוס מאגנובה, ואח"כ נדפס בכל הדפוסים, ועיין גם כפי' מהר"ז בשמ"ר בריס פ"ס. (קא) מי שהוא שומע את הפסוק, וכ"ה ככ" רומי, ובגדפס ובשמ"ר כל הקורא פסוק זה, וככ" רח"ס מי שקורא הפסוק הזה. (קב) שזא פלגוניא, ככ" רומי פלגוניא, ואח"כ תיקן המעתיק בעדו וה"ל כ' על אות ס' כאילו כתוב כלקוניא, וככ" רח"ס המלה ממושגשת והמעתיק למעני הניח מקום פנוי, אולם נדור שהיה כתוב שם פלגוניא בזאת פ' בריס, אבל כולם בשמות, וז"ל פלונקיא כמו שהוא לנכון בגדפס פלונקיא [וז"ל פלונקיא], ובשמ"ר ריש פ"ס שזא פלגוניא ז"ל פלגוניא, ומובא לנכון בערוך ערך פלגן כשם למדת ולא וזהו תנחומא הגדפס מן' שמות. וכתב בלשון יו"י $\psi\lambda\alpha\sigma\epsilon\upsilon\sigma\alpha\alpha$ פ"י מחלוקת, וגם בגדפס מאגנובה הוסף המדפיס בלמנע התנחומא, פ"י בל"י מחלוקת. (קג) אומר עתי

הפין לחייב כל בריה, שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה וגו' (תהלים ס), (קד) וכן הוא אומר (לא) [אם] אחפץ במות הרשע וגו' (יחזקאל לג יא). הוי אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה, (קה) שהקב"ה חפץ לצדק כל בריותיו, שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאריך (ישעיה מב כה), הוי וכל חפצי אעשה: (קו) ד"א מגיד מראשית אחרית. הגיד הקב"ה למשה עד שהוא בסנה מה שפרעה עתיד לעשות, אמר לו משה מה זה בידך ויאמר משה, ויאמר השליכוהו ארצה וישליכוהו ארצה ויהי לנחש וגו' (שמות ד ג), ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואהור בוגנו וגו' (שם סד), וחור וגעשה משה, א"ל הקב"ה משה כשם שהנחש מתעקם, כך פרעה עתיד להתעקם עליכם, הוי מגיד מראשית אחרית, אלא כשיבא ויאמר תנו לכם מופת, כשם שעשיתי כך עשו לפניו:

[יב] ד"א כי ידבר אליכם פרעה וגו', (קז) וז"ה כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחר ישבחנה (משלי כט יא), (קה) מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ובוציא דברים שיש לו, וכיון שהוא חכם באחרונה הוא מסלקו. (קט) ד"א כל רוחו יוציא כסיל, מי זה, זה פרעה, כיון שהלכו משה ואהרן אצלו, אמר להם הקב"ה עד שלא תלכו אצלו אני אומר לכם מה שהוא עתיד לעשות ושואל לכם, כי ידבר אליכם פרעה, אלא הוי זהירין, ואמרת אל אהרן קח את משך וגו' (שמות י ט), כיון שהלכו אצל פרעה, אמר תנו לכם מופת, מיד וישלך אהרן את משחו (שם סג י), (קי) באותה שעה שחק פרעה עליהם, אמר להם משה ואהרן מה אתם סבורים שבאתם לשחק עלי, אלא איני מתיירא מן הדברים האלו, כל מצרים מלאה כשפים, (קיא) יש מוליכין תבן לעפרים, כתם לרקם: ויקרא פרעה אין כתיב כאן, אלא ויקרא גם פרעה (שם סג יא), אמר ר' לוי שקרא לאשתו

הערות ותקונים

הקום, בגדפס ושם"ר שהוא אומר עשתי חקום הוסף המעתיק מלת "שואל". ובאמת מלת אומר הוא לשון הכתוב שם, וכ"ה בפסוק גם בגדפס ראשון דפוס קאשטלמנצ'ה, והמאמר מובא בילקום ישעיה רמז שצ"ז בשם התנחומא, ושם מתחיל לנכון אומר עשתי חקום. (קד) וכן הוא אומר לא אחפץ צמות הרשע, וכ"ה בכ" רומי ותקניו שצ"ל אם אחפץ, ובגדפס כי לא אחפץ צמות רשע, ומזוין שם יחזקאל י"ט, צ"ל יחזקאל י"ח ל"ב, ובקרא שם כתוב כי לא אחפץ צמות הרשע. (קה) שהקב"ה חפץ להצדיק בריותיו, בגדפס טסק, ומזהר וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו, ובשם"ר רש פ"ט יש לתקן ובצ"ל אומר עשתי חקום [וכל חפצי אעשה] מזה וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו. (קו) ד"א מגיד מראשית, זה יתא בגדפס סוף אות י"א, ומנצח בגדפס וארץ צלות ד' בהרפתה דברים ע"ס. (קז) ד"א וז"ה כל רוחו, מנצח בילקום וארץ רמז קס"א וחסר ה"יון תנחומא, וה"יון ברמז שלפניו מוסב גם על זה, וכן מובא בקצרה בילקום משני רמז חתקבש בשם התנחומא, ומובא בגדפס אות י"ב ושם"ר פ"ט, והמאמר הזה נעחק מכ"י מינכען (ביהמ"ד זד 103), ויש להעיר שהמעתיק הזה בכ"י מינכען החל להעתיק שלא כסדר, ואחר בסיס (ביהמ"ד זד 102) גמול האלהים הוא יבא וישעבס שהוא מן התנחומא כ"י אות פ"ו החל להעתיק מה שהוא לפניו בסוף אות י"א באמצע המאמר מן ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואהור בוגנו. (קח) מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ומזוין דברים שיש לו בו, כן הוא בכ"י רומי גם בילקום משני שם, ויש לתקן שם במקום להרים את חבירו צ"ל להריב, ובילקום וארץ שם החל מן ד"א זה פרעה. וגם בכ"י מינכען (ביהמ"ד זד 103) השמים המעתיק מנצח עד ד"א כל רוחו יוציא כסיל מי זה זה פרעה, או פסח מן כל רוחו יוציא כסיל הראשון עד כל רוחו יוציא כסיל השני. ובגדפס הביא כך הכסיל מוציא את כל דבריו בפסח אחד כמנצח לריב עם חבירו, וחכם באחרונה הוא מסלקו, ועיין בספר"ש משני שם באחרון שפנהה כפיוציא הכסיל כל רוחו זה החכם וישפילו צמנה לשון ודומה לו משניה שאין ימים (תהלים סה ח) בשוא גזיו אחת השבחה (שם פט י). והטובה באחרון שפנהה החכם נא באחרונה וישקום כעסו ומסלקו בדברים. (קט) ד"א כל רוחו יוציא כסיל מי זה זה פרעה, בגדפס השמים המעתיק המלות "ד"א" גם חסר שם מאמר שלם ששמו או ע"ה המסדר צמנו או ע"ה שגת המעתיק והחל כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה הרשע, וכל המאמר שלאחריו השמים וסיים מה שכתוב בסוף אות י"ב וחכם באחרון שפנהה זה משה ואהרן שכתוב בהם ויבלע משה אהרן את מעוהם, והשמים מן התחלת המאמר כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה עד סוף המאמר כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה, וכל מה שביניהם השמים. (קי) צלחה שעה שחק פרעה עליהם, בהערה שלפניה העירוהו כי בגדפס חסר כל זה, אולם בשם"ר פ"ט אות ו' בלחה שעה התחיל פרעה משחק בו' הוא בשינוי לשון מאמר הוא לפניו בכ"י, ונראה כי היה לפניו בעל מסדר שם"ר בתנחומא שהוא לפניו בדפוס כל המאמר הנחסר. (קיא) יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקם, וכן מובא בילקום וארץ שם רמז קמ"א, ולמעלה העירוהו שחפר ה"יון "תנחומא". ובגדפס חסר כל זה. ובשם"ר פ"ט אות

תנחומא א"ר

ואמר לה ראי היאך באו היהודים לשחק בי, מנין שנאמר ותתן גם לאישה (נחלשים : ו), אף כאן ויקרא גם פרעה: ויעשו גם הם חרשומי מצרים וגו' (שמות : יא), באו חרשומי מצרים וישליכו איש במוחו (סע סעי) כמה שעשה אהרן, ויהיו לתנינים (סע), מה כתיב, ויבלע משה אהרן את ממותם (סע), הוי כל דוחו ויציא כסיל, זה פרעה, והכסם באחור ישבנחה, זה משה ואהרן שכתוב בהם ויבלע משה אהרן את ממותם:

[יג] (קיב) ד"א כי ידבר אליכם פרעה וגו'. אמר הקב"ה למחר אני מוציא בני מצרים ונותן להם התורה, וכתוב בה כי יקום בקרבך נביא וגו' (דברים יג : ג), בדין הוא שיהא תובע אתכם ואומר לכם תנו לכם מופת וגו', בתחלה הוא מדבר עליכם בקושי, ואין לשון ידבר אלא לשון קושי, כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (נחלשים מב : ל), א"ל אהרן יהא עושה את הדברים האלה, ואתה עומד (קיב) כנשיא גזר על הזקנים, והן עושין, ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה וגו' (שמות : ט) : ויבא משה ואהרן וגו' (סע סעי). אהרן היה ראוי ליכנס תחילה (קיד) שהיה גדול מבני שלש שנים, אלא משה היה גדול יותר מאהרן בעיני מצרים, שנאמר (וגם) [גם] האיש משה גדול מאד בארץ מצרים וגו' (סע יא ג) : ויבא משה ואהרן אל פרעה ויעשו כן כאשר צוה ה' וישלך אהרן את מוֹחו (סע : י), (קטו) תחילה ואחר כך המכא"ל, הביאו, ואח"כ מכה שניה, עשו כל המעשים לפניו, אעפ"כ לא השלך.

הערות ותקונים

ו' אחת צנוה שבעולם בני אדם מוליכין פרנאמיה למקום שריכין להם, כלום מציאים מוריים לאספמיה דגים לעכו און אדם יודעים שכל הכספים נכסותו הן, ועיין ערך מלים ערך אספמיה שכתב וקולם האספמין ר"ל מין דג מאספמיה שמולחין שם דג הנקרא מוינא (ספון פ"ג), וכבר צייט קדמונים צייט מלכות נור היה מסחר גדול לפהעניער צדד הנמלא אל עיר פלמאנא שבאספמיה, הנקראת כן על שם היו מולחין הדגים וממכרין אותם לצריצות אחרות, יעוין הענין על מסחר עמים קדמונים אלל פהענינער. ומעתה נבין את דברי המדרש הנ"ל, כלום מציאים מוריים לאספמיה ודגים לעכו. ויותר נכון ש"ל אסמיה שהיו עיר צמורא ונקראת Apamea וכן יש לתקן בן בספרי עקב ס' י"ג, מגיד שלא שוו פעם דג העולה מעכו לפעם דג העולה מנור ולא העולה מנור להעולה מאספמיה, ובצ"ב פ"ה אינו דומה פעם דג העולה מעכו לעולה מנורון ולעולה מאספמיה, וצ"ב מאספמיה. ועיין מה שהעיר על זה ידידי הרב הגדול הצלחן הנפלא מוהר"ר ח" קאהוט בעמון השלם ערך אספמיה וערך אספמין וערך אסמיה, ובתנחומא שלפנינו יש מוליכין חבן לעפרים כהם לרקס, הכוונה יש מי שמוליך חבן למקום עפרים שהוא מקום הרבה תבואה כמו שחללה בגמרא מנחות פ"ה ריש ע"א אמר ר' יוחני וממרה למשה חבן אהה מכנים לעפרים, ופירש"י עפרים הוא מקום הרבה תבואה, אהה מציא לשם תבואה למכור, בתמים, כך ארץ מנרים שהיא מלאה כספים אהה נא לשם לעסוק בכספים. ונלקח טוב (שמות י : כג) חבן אהה מכנים לעפרים, כלומר עפרים מקום כלו חבן ומשם מוציאים חבן לשאר עיירות, כך למה את נא לעשות כספים למנרים, ומנרים היא מלאה כספים כו'. ובמדרש שמ"ד פ"ט אות ו' הביא המאמר שהבאתי בלום מציאין מוריים לאספמיה, ואח"כ בלוח ו' טסף המאמר מנמרה צבלי מנחות שם, אמרי יוחני מנמרה למשה חבן אהה מכנים לעפרים, א"ל למחא ירקא ירקא שקול, ופי' למחא ירקא ירקא שקול פירש"י שם לעיר שגדל שם ירק הרבה הביא ירק עץ למכור לפי שמתקבצין שם הכל לקנות, ועיין בלקח טוב סע (שמות י : כג), וכן תמנא צב"ב פ"ו אות ה' חבן לעפרים אהה מכנים, קדרים בכפר חנינא, גזוין בדמשק, חרשין צמנרים. והערוך בערך קרז הביא קרוין בכפר חנינא בעטות, והגירסא שלפנינו נכונה, ור"ל אהה מכנים עפר קרז בכפר חנינא כמו שפירש צב"ב ע"ד ע"א אלל בעפר שחור כגון כפר חנינא או אהה מכנים קדרים, ובשלו בפרור חרומנו בקדירה (ספאף), והכוונה קדרים אהה מכנים לחנינא ושם נמלא עפר שחור לעשות קדרים. ומה שהביא בתנחומא כהם לרקס הכוונה כמו שמונא בילקוט וחרא שם פ"י עיר שהשם מציאין לפני הכ"ז הרבה כתמים כמו שאמרו צ"ב לא שם, כלל התמים הבאים מרקס סטורים : (קיב) ד"א כי ידבר אמר הקב"ה מובא בילקוט שם רמז קפ"א, ובגדפס חסר עד אהרן יהא עושה הדברים. (קיב) כנשיא גזר על הזקנים והן עושין, בגדפס סיים, וכך א"ל הקב"ה למשה צנוה הוא יהיה לך לפה ואהה תהיה לו ללחיים : (קיד) שהיה גדול ממנו שלם שנים, וכו' בילקוט בשם התנחומא, ובגדפס שהוא גדול בשנים : (קטו) תחלה ואח"כ המכה הזו הביאו, צב"י רומי ובכ"י שני של אקספארד הג' כך ויעשו כן כאשר. אה ה' תחלה ואחרונה המכה הזו הביאו (צב"י) שני של אקספארד ליתא שם מלת "הא" ופירש"י מכה שניה, עשו כל המעשים לפניו, ואעפ"כ (צב"י) אקספארד שם ליתא ואחרונה (כ) לא שם, ובכ"י רח"ס הסר מאמר שלם וסיים מה שפרעה עויד לעשות (קרב לסוף מאות י"א) ומתחיל מן ויאמר ה' (התחלת אות י"ד), ובגדפס אות י"ב ויבא משה ואהרן אל פרעה וישלך אהרן את מוֹחו וגו' תחלה ואחרונה המכה הזו הביאו ואח"כ אמר לפרעה ושלך מכה שניה ועשו כל המעשים לפניו ולא השניח.

[יד] (קטז) ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה (שמות יז), אמר הקב"ה חייד בו בלשון שהכבדת את לבך אני מתכבד, שנאמר בהכבדי בפרעה (שם יז יט): (קין) מאן לשלח, (שם יז יט) אמר הקב"ה ממאן אתה לשולחן, חייד שאתה תאחז ביד כל אחד ואחד ואתה משלחן, אמר הקב"ה למשה לך והבא עליו מכת דם ואמרת אליו בזאת תדע כי אני ה' וגו' (שם יט יז), (קין) למה הביא עליהן מכת דם תחלה, שהיו פרעה והמצרים עובדים ליאור, אמר הקב"ה למשה, (קין) לך והבא את אליהוהו לפניהן, משל הדיוט אומר (קב) כחי אלהא ומבהתין כומריא, (פי' הכה למעות ויבושו הכמרים), לפיכך הגה אנכי מכה וגו' (שם). ראה מה כתיב, על נהרותם (שם יט יט), מהו על נהרותם, בכל מקום שהיו הכים נעשין דם, מהו על כל מקוה מימיהם (שם), אפילו מה שהיה בקיטון נעשה דם, ואפילו מה שהיה המצרי חקק מתוך פיו נעשה דם, שנאמר והיה דם בכל ארץ מצרים (שם). (קבא) אמר ר' אבין הלוי (קבב) ממכת הדם העשירי וישראל, כיצד היו המצרי וישראל נחתים בבית אחד, והיתה הגניות מלאה מים, והיה המצרי הולך למלאות הקיטון מתוכה ונעשית דם, וישראל הולך ושותה מים מתוכה, (קבג) והיה המצרי אומר תן לי בידך מעט מים והיה נתן לו, נמצאו ביד מצרי דם, והיה אומר לו בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם, וכשהיה מצרי לוקח מים מישראל בטקח שותה מים, לפיכך ממכת הדם העשירי ישראל, (קבד) וכמה היתה המכה עושה בהן, ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם, ור' ימים היתה המכה משמשת בהן, וחד אמר שבעת ימים היה מתרה בהן, וכ"ד ימים היתה משמשת בהן:

הערות ותקונים

הלשון מוקשה ואין לו שחר, וגם נפל עין יוסף כתב זה אין לו שחר פירא, ואפשר שאמר כמה תיבות, אולם כאשר הוא ככ" שפליט גם ככ" רומי וכ" שני על אקספארד קשה הכנה הוא, וככ" מיינען לא העתיק זה וסיים (ביהמ"ד 75 103) ואחרי שומד כנשיא נוצר על האקס וכן עשין (הא) במאמר שלפניו באות י"ג), והשנים מאמר גדול מן ואמרת אל אברך קח את מסך (החלתה את י"ג) עד נרשים אתם נרשים, שהוא לפניו באות י"ח: (קבז) ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה. הוא נדפס בסוף אות י"ג. (קיו) מאן לשלח, זה חסר נדפסם והכל (אות י"ג) למה לקו המים תחלה דם: (קין) למה הביא עליהן מכת דם תחלה, מוצא בילקום וארר רמו קפ"ב במאמר המחיל למה הביא עליהם מכת דם, וחסר היותו תחלה, כי היותו במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובתחומא עוקרם תחלה היה למה הביא עליהם מכת דם לתאמר שהביא בילקום תחלה נכנסים ב"ו הביא הקב"ה עליהם המכות. (קיש) לך והבא את אליהן לפניהן, נדפסם הכה אלוה תחלה לפניו ואחר כך עלמו: (קב) מחי אלהא ומבהתין כומריא, ככ" רומי ממחי אלהא טכרלא ומבהתין כומריא, ונדפסם מחי אלהא ויבהתון כומריא, והמלות "הכה למעות ויבושו הכמרים" הוא הוספה ומלאה גם ככ" רומי, והיא מן ודי הוא כבא הוא מחא (דניאל ב יט), ויילקום שם חסר המשל, וככ" רח"ס ששם מלת מחי ובשמות כי מריא וז"ל כומריא. (קבא) א"ר אבין הלוי, נדפסם ובשמ"ר פ"ס אות י' א"ר אבין הלוי נרבי, ובמדרש שו"ס ממוזר ע"פ נפסקו ויהפוך לדם יאוריהם הביא אמר ר' אבין, והמלות "הלוי נרבי" השמים, ויילקום וארר שם א"ר לוי נפשות, וז"ל אמר ר' אבין הלוי. (קבב) ממכת הדם העשירי ישראל, מוצא נדפסם ובשמ"ר ובשו"ס שם, ומוצא בילקום תהלים רמו תת"כ בשם מדרש, וכוונתו למדרש שו"ס שם. ועיין דכ"ד פ"ג אות י"ח: (קבג) והיה המצרי אומר תן לי בידך מעט מים, נדפסם האקס המדרש דםס מלאכונה המלות: "ומצרי דם מתוך כניניה, והמצרי אומר לו תן לי בידך מעט מים ונתון לו ונעשה דם, א"ל נשעה בתוך הקערה אני ואחרי ביד, ישראל שותה מים והמצרי שותה דם" וזה הוסף מן שמ"ר פ"ס אות י' ונובע מן התחומא שלפניו. ובעל הערוך ערך גיית א' הביא המאמר הזה בשם הילמדט, והוא כמו שלפניו נדפסם, כי הדיקס מן' שומת הוא הילמדט ויש לתקן בערוך והגיית מלאה מים [והמצרי] ממלאה הקיטון, וכוונת מלת גיית דיוטה שפירוש כד, והמלה שמרנית, עיין ערוך השלם. (קבד) וכמה היתה המכה עושה בהם, מוצא בילקום וארר שם ובנדפסם שם ושמ"ר פ"ס אות י"ג. (קבה) חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם, כ"ה ככ" רח"ס ובנדפסם, וכ"ה בשמ"ר פ"ס אות י"ג, אולם ככ" רומי גי' הד אמר כ"ג ימים היה מתרה בהם וז' ימים וכו' וחד אמר י' ימים כו' וכ"ג ימים היתה משמשת בהן, ובמקום לפניו כ"ד בגי' שם כ"ג, וכן בילקום וארר שם רמו קפ"ב הביא נ"ב דברי התחומא חד אמר כ"ד ימים, ונרשם בלדו "מכאן אחרת כ"ג" וכן תראה בשו"ס מאזור ע"פ שגורם כ"ג ימים, ושם איהא ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י ורבנן חנו שבעת ימים היה מתרה בהם ושגורם ונשעה ימים המכה היתה עושה בהן ושבעת ימים בין מכה למכה, שנאמר וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' (שמות ז כה), וכל משכיל יראה כי הלשון שם נשתבש, והסדר המאמר מן ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י, ובמקום ורבנן חנו ז"ל

[מ] (קבו) ר' אלעזר בן פדת אומר כשם שהביא הקב"ה על הסצרים עתיד להביא על אומה זו, שנאמר כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר (ישעיה כג ה), (קבו) אמר ר' אלעזר כל צר האמור במקרא (מלא) [חסר], על אומה הרשעה הזו מדבר, מה סצרים לקו בדם, אף אומה הרשעה הזו. (קבה) ונהפכו נחליה לזפת וגו' (ש לז ט), אמר ר' תנחומא (קבט) זו תכרוש ותוציגוש. (קל) שהן נתנונן על שפת רומי, וכתביב וילדה ויומם לא תכבה (ש סט י), ולמה שבטלו ישראל מן התורה (קלא) שהיו יגיעין בה יומם וילדה, האש שאני מביא עליהן אינה כבה לעולם, אלא לעולם יעלה עשנה (שס), לפי ששרפו את ביתי (קלב) והיה העשן עולה ממני, (קלג) והם אומרים קל

הערות ותקונים

ר' יהודה ור' נחמיה [ר' יהודה אומר עשרים ושלשה ימים היה מתרה בכן ושבעה ימים המכה היתה עושה בכן] (ורבנן תני) [ורבי נחמיה אומר] שבעת ימים היה מתרה בכן ועשרים ושלשה ימים המכה היתה עושה בכן. ובמדרש דברים רבה פ"ה אות ט' לשלשים יום היתה בלא המכה והיתה עושה ז' ימים והלכה לה, והיו גרווזחין עשרים ושלשה ימים בין מכה למכה. ועיין ביפה תואר בשמ"ר שם שמבאר בפז פסע ודעת שורש דבריהם של ר' יהודה ור' נחמיה. ובמדרש שמ"ר שם ס"ס בסוף דבריהם של ר' יהודה ור' נחמיה על דעתיה דהא"ך דאמר כ"ד ימים היה מתרה בזה וימלא שבעת ימים (שנחת שם) להכאה, ועל דעתיה דמ"ד ז' ימים היה מתרה בזה וימלא שבעת ימים שהיה מערה בזה על מכה אחרת, וע"ש בחדושי הש"ס: (קבו) ר' אלעזר בן פדת אומר, מובא בגמס' שם וכן להלן פרשה בא אות ו' ובגמס' בא אות ד' ובגמס' פ"ט אות י"ג וזילקס שם רמז קס"ב והשמים שם האמר, ומובא בילקס ישעיה רמז רל"א בשם התנחומא, והוא מתנחומא פ' בא אות ו', ושם הביא בשם ר' אלעזר בן פדת: (קבו) אמר ר' אלעזר כל זור, וז"ל כ"ה רח"ס ומובא בגמס' שם ובגמס' ובמדרש כ"ד סוף פס"א, ולפניו יש לחקק כל זור האמור במקרא חסר, ובכ"ה רמז כל זר שכתוב בתורה בלא וי"ו, על אומה הרשעה הזו מדבר, ויותר נכון כי נשמס ככ"ה שורה, וכנ"ל כל זור האמור במקרא מלא [על זור המדינה הכתוב מדר. וכל זר חסר] על אומה הרשעה הזו מדבר, וכן נמלא המאמר הזה בתנחומא כ"ה בפרש' בא אות ו', ושם הגדפא נטעה, כל מקס שכתוב זור מלא בזור המדינה הכתוב מדר, וכל מקס שכתוב זו זר חסר' במלכות הרשעה הזו הכתוב מדר שהיא מזירה לישאל. ובכ"ד שם וכן בפסיקתא רבתי פסקא י"ז ויהי בחגי הלילה, כל זור שכתוב במקרא מלא בזור מדינה הכתוב מדר, חסר ברחמי הכתוב מדר, וכן בילקס ישעיה בשם התנחומא (והוא מתנחומא בא אות ו') כל זר שכתוב במקרא חסר על אומה זאת הוא מדר, וכל זור שכתוב מלא על זור המדינה הוא מדר, ובגמס' וארא אות י"ג א"ל אלעזר כל זר חסר שכתוב במקרא במלכות אחס הסכוז מדר שהיא מזירה לישאל, וכל זור מלא בקסוקייא הכתוב מדר, וזה הוא אשר תיקן המדפוס דפוס מאתנבזה, אלא בדפוס קונסטנטינא ודפוס וויעניא הוי' א"ל אלעזר כל זר חסר במקרא במלכות הרשעה הכתוב מדר, וכל זור מלא ברחמי הכתוב מדר, ונס זה הוא בשעות, וז"ל כל זר חסר ברחמי הרשעה הכתוב מדר וכל זור מלא בזור המדינה הכתוב מדר, ומובא לנכון בשמ"ר שם כל זר שכתוב חסר במלכות הרשעה הכתוב מדר וכל זור מלא בזור המדינה הכתוב מדר, וכן תראה שערך ערך ז' בילמזי חסר שך אסלה (צ"ל לך אל פרעה בבוקר) א"ל אלעזר זור במקרא שם בזור המדינה הכתוב מדר, חסר ברחמי הכתוב מדר, וסוף בזה אל התנחומא שלפנינו בדפוס. ובכ"ה מיינכנן (בית המדרש ח"ג ד' 102) כל זור שכתוב במקרא משון על אומה הרשעה הוא מדר צ"ל שכתוב במקרא חסר. והמאמר הזה נשמס מן הפסיקתא פסקא ויהי בחגי הלילה, וע"ש בהערה צ"ז, וע"ש מה שהעירוני בזה, ואין להכפיל הדברים, ידרשם הקורא מנס: (קבה) והפסו נחליה לזפת א"ל תנחומא כו', מובא בילקס ישעיה סוף רמז ש"ד בשם התנחומא, ובגמס' השמים המסדר כל זה והביא רק והפסו נחליה לזפת וגו' לפי שפסלו ישראל מן התורה שכתוב בזה והגית בו יומם וילנה (יהושע א ח): (קבט) זו תכרוש ותוציגוש, וכ"ה ככ"ה רומי, ובכ"ה רח"ס זו סיבגוש ותוציגוש, וזילקס ישעיה שם חיברוש ותוציגוש יש לחקק שצ"ל חיברוש ותוציגוש, וזילקס נרשס בלזו, שם שני נחלים" והס צ' נהרס הקוראים סיבר וסיטיט [Tiberus Ticius] ובכ"ה מיינכנן (ביהמ"ד ד' 102) זו חיברושותו צ"ס משהו בשעות מן המעתיק ונתחברו המלות ויש להפסידם (מן אות ת' נעשה ס' ומן אות ב' נעשה כ' במלת חיברוש, גם מן אותיות נ"ו במלת תוציגוש נעשית ט) וצ"ל חיברוש ותוציגוש, כמו שתיקן לנכון ידידי הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעלניסקי י"ו ואשר נ"ב על הגרות הא"ל, ועי' בספר על דהרשות הרב החוקר הגדול מהר"ל טנץ ד' 237: (קל) שהן נתנונן על שפת רומי, כ"ה ככ"ה רומי וכ"ה רח"ס וכ"ה מיינכנן, וזילקס שם מזויג על שפת העיר חסר מלת "רומי" או השמים בכוונה. (קלא) שהיו יגיעין בה יומם וילנה, וכ"ה בילקס ובכ"ה רומי ובכ"ה מיינכנן, ובכ"ה רח"ס שהיו יגיעין בה ביום וזלילה, ובגמס' גורס שכתוב בה והגית בו יומם וילנה (יהושע א ח): (קלב) והיה העשן עולה ממני, וכ"ה ככ"ה רומי ובכ"ה מיינכנן וזילקס, ובגמס' טספ דכתב והבית ימלא עשן (ישעיה ו ד): (קלג) והם אומרים קול שרון אומר קול שרון יגיעין ובכ"ה רומי ובכ"ה רח"ס, ובכ"ה מיינכנן וכן אומר קול שרון אומר קול שרון מעיר

שאון מעיר (יטעם סו ו), אמר להם הקב"ה אלא קול מדיכל (ס), (קלד) ואומר (זכור) [זכור] מה עשיתם במדיכל, קול ה' משלם נמול לאויביו (ס), (קלה) לעולם הבא שהוא פודה את ישראל, שנאמר נמול ה' אלהים הוא יבא וישעבכם (ס לז ד):

[מז] (קלו) ויאמר ה' אל משה השכם בבקר והתיצב לפני פרעה וגו' (שמות ט יג) כי בפעם הזאת וגו' (ס סט יז) וז"ל שיתא ה' מורה להם (תהלים ט כה), האדמים פניהם, (קלו) מהו מורה, הכנים בהם רוח של שמות. (קלה) ד"א שיתא ה' מורה להם, לפי שהן עושין עצמן מריות, הודע להם שאתה אדון על כולם, שיתא ה' מורה להם, ידעו גוים שהן אנוש, והן עושין עצמן אלהות. חירם מלך צור עשה עצמו אלוה, שנאמר יען גבה לבך ותאמר אל אבי (יחזקאל כח כ), הודיעו הקב"ה שהוא אנוש, שנאמר אל ארץ השלכתך, לפני מלכים נתתיך, לראות בך (ס סט יז), הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, הוי ידעו גוים אנוש המה מלה: נבוכדנצר עשה עצמו אלוה, שנאמר אעלה על במתי עב וגו' (יטעם יד יז), הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, (קלט) שנאמר ומן אנשא לך מרדן (דניאל ד כט): ויואש עשה עצמו אלוה, שנאמר (קמ) (ואחרי) [ואחרי] מות יהוידע (הכהן) (דנ"ב ד יז), (קמא) אמרו לו אלוה, אלה, אילולי שאתה אלוה לא היתה עושה שש שנים בבית קודש הקדשים, כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת, והיו הכל מתפללים עליו שיכנס בשלום, ואתה עשית שם שש שנים, אילולי שאתה אלוה לא היתה הוי, באותה שעה קיבל מהם, שנאמר אז שמע המלך אליהם (ס), מיד הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, מה כתיב, ואת יואש עשו שפטים, (ס סט כז), הוי ידעו גוים אנוש המה מלה: פרעה עשה את עצמו אלוה, שנאמר יען אמר (יאור לי) [לי יאורי] (קמב) ואני (עשיתיני) [עשיתי] (יחזקאל כט ט), אמר אני הוא שבראתי את עצמי, מיד הודיעו שהוא בשר ודם, אמר הקב"ה בשביל שעשה את עצמו אלוה, הודיעו שהוא בשר ודם, (קמג) הרי הוא יוצא לדרכו ולצורכו בבוקר, אחרי בו והודיעו שהוא בשר ודם, מה עשה משה מיד כשא"ל הקב"ה השכם אל פרעה, אחרי בו משה, אמר הנח לי שאעשה צרכי ואחר כך אני מדבר עמך, אמר משה יש אלוה שהוא עושה צרכיו, לפיכך אמר לו הקב"ה השכם בבוקר והודיעו כי הוא בשר ודם:

הערות ותקונים

מעיר: (קלד) ואומר זכור מה עשיתם במדיכל, וכ"ה בכ"י רומי, ותקנתו ש"ל זכור, וכ"ה לנכון בליקוט. ובכ"י רח"ס ובגדפס אין אחס זכורים מה עשיתם במדיכל, וכן מוצא בכ"י מיינען: (קלה) לשלם הבא, בגדפס לפתור לנח, ובליקוט שם חסר הכסוס: (קלו) ויאמר ה' השכם בבוקר, כל זה ליתא בגדפס, ובכ"י שני של אקספארד הוסף זה ונרשם בלדו על הצלול עד ונתחפחם תשך היום אינו בדפוס, ושם בכ"י מתחיל ויאמר ה' אל משה השכם בבוקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה והוא בשמות ח' פז: (קלי) מהו מורה הכנים בזה רוח שפות, דרש מורה שהורחבה שופה וכס"ל, שכן ציונית קורין לשפיר מורום סקספאט עיין פסיקתא שמע ובהערה מ"ה. ובכ"י שני של אקספארד כתוב בפירוש אמר דוד האדום פיהם שכן בלשון יוני קורין לחותין [לשופה] מורה. וכן תראה במדרש ש"ס מומור ט' בפסוק שיתא ה' מורה להם שיתא יראתך עליהם, הכנס בזה את השמות שכן בלשון יוני לשפיר קוראין מורה. (קלח) ד"ל שיתא ה' מורה להם לפי שכן עושין עצמן מריות, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס בשמות מראות, ומוצא בליקוט תהלים רמז תרמ"ז, ובשמות נרשם שם בלדו, "מדרש" וזה ליתא בש"ס, רק בתנחומא שלפנינו, ופי' שכן עושין עצמן מריות מלשון מר שפירשו אדון, ובכ"י שני של אקספארד הביא המאמר בשמות, ד"ל הכנים בהם רוח שפות שנאמר ותהייה מורת רוח שכן עושין עצמן מריות, והמלות הכנים בהם רוח הוא המאמר הראשון, והמלות "שנח" ותהייה מורת רוח" הן מאמר מיותר, וז"ל ד"ל לפי שכן עושין עצמן מריות: (קלט) שנאמר ומן אנשא לך מרדן, כ"ה בכ"י רומי וכ"ה רח"ס, וכן מוצא בליקוט שם, אולם בכ"י שני של אקספארד הביא הודיעו שהוא אנוש שנאמר וסוד בהמות יחיד (תנבוק ב יז) שנעשה חתן כלל בהמה וחיה, וזה לקח מן התנחומא שלפנינו להלן באות י"ח, והמאמר מיואש חסר שם כולו. (קמ) אמר מות יאידע הכהן, תקנתו ש"ל ואחרי, ומלת הכהן הסגרתו כי ליתא בקרא, וכן מוצא בן בכ"י רומי, ונמצא לנטון בכ"י רח"ס. (קמא) אמרו לו אלוה לא היתה עושה שש שנים בבית קודש הקדשים, וזיחוקאל כ"ס ג' כתיב אשר אמר לי יאורי ואני עשיתי: (קמג) הרי הוא יוצא לדרכו ולצורכו בבוקר, עיין בגדפס ריש אות י"ז ובמדרש לקח סוד (שמות ח טז) הנה יוצא המימה דרשו רבותיו בספר השכם כי יוצא המימה לנקבו ט'. לפי שעשה פרעה עצמו אלוה, וכתבתי כס בררעה

[יז] ד"א השכם בבקר. (קמד) זש"ה הוית איש מהיר במלאכתו וגו' (משלי כב ט), (קמה) רבי יהודה ורבי נחמיה, ר' יהודה אומר מדבר ביוסף בשעה שנמכר למצרים, מהיר במלאכתו ויבא הכיתה לעשות מלאכתו (נחמיה לט יא), לפני מלכים ותיצב, (משלי טז) זה יוסף, מה כתיב בו, ויוסף בן שלשים שנה [בעמדו לפני פרעה מלך מצרים (נחמיה מא ו)], בל יתיצב לפני חשוכים (משלי טז), (קמו) זה אשתו של פוטיפר: ד"א הוית איש מהיר במלאכתו, (קמו) מדבר במשה, מה כתיב, ויהי בימים (הרבים) ההם ויגדל משה וגו' (שמות ג יא), (קמז) ר' יהודה אומר כל בנים אינן גדלין שהוא אומר ויגדל, אלא שהיה בן ה' שנים ונמצא כבן י"א, (קמט) מה כתיב [ויגדל הילד (סס טז י)] ויגדל משה (סס טז יא) שני פעמים, (קנ) למעלה בקומה למטה בגדולה, (קנא) מה היתה גדולה שיצא אל אחיו: ויצא ביום השני והגה שני אנשים עברים נצים (סס טז יא), (קנב) אמר ר' אבהו שהיו עקב עקבותיהן מוציאות ניצוצין, ויאמר לרשע למה תבה רעך (סס), (קנג) אמר ר' יצחק מוכאן אתה למד שכל השולח יד בחבירו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע, אמר לו מי שמך (סס טז יד), אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום היה

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

נחמיה ס"ו המדרש הזה נקרא מדרש השכם על שם התחלתו השכם בצוקר, ונאבד מאתנו, ודברנו אודותיו נמצאו סס, והנאמר שהביא רבנו בשמו נמצא גם בתנחומא הנדפס ואף על הכתוב השכם בצוקר, ובשם"ד פ"ט על הכתוב לך אל פרעה בצוקר הנה יולא המימה, וכן מובא ברש"י עה"ת ואף ז' ס"ז: (קמד) ד"א זש"ה הוית איש מהיר, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ט בשם התנחומא, ובגדפס ליהא, ובכ"י שני של אקספארד הוסף גם זה, עיין לעיל הערה קנ"ז, וכן תמלא שבעל מסדר מן הפסיקתא רבתי פ"א פסקא ותשלם כל המלאכה הביא דברי התנחומא באוספת דברים והכל "כך פתח רבי תנחומא כי רבי" זה הוא שאמרנו רוח הקודש על ידי שלמה הוית איש מהיר במלאכתו וגו' זה יוסף, ד"א הוית איש מהיר במלאכתו זה משה כו', ונלעני מה שהלכתו "כך פתח רבי תנחומא ברבי" כיון שזה אל התנחומא שלפנינו, ובעל מדרש שמות רבתי ריש פ"א ויאמר ה' אל משה השכם בצוקר, ה"ד הוית איש מהיר במלאכתו וגו', כדכתיב ב' ותשלם כל המלאכה" קצר המסדר בלשון וכוונתו לפסיקתא פסקא ותשלם כל המלאכה וכן נשנה המאמר ברש"י מדרש הוית ע"ש. (קמה) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר מדבר ביוסף, וכן הוא בכ"י שני של אקספארד פתח ר' יהודה ור' נחמיה, והביא דברי ר' יהודה לבד, ואולי מאמר מר' נחמיה הוא, בסוף א"ר נחמיה הכי עשיתי הקודש חולין ויותר נכון שמהלכו "ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר" הן האוסף מאוחרת, וסס שאוסף אחד בלדו על מהיר במלאכתו ויבא הכיתה לעשות מלאכתו, ועל זה רש"י "ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר" וכוונתו שמהלכת בפסיקתא רבתי סס וריש מדרש חז"ל פ"א ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר יוסף נטל מה כו' ר' נחמיה אמר יוסף מ'אשרון כו', וסעד לדברי תראה כי בכ"י רומי ליתא זה ומתחיל הוית וגו' מדבר ביוסף: (קמו) זה אשתו של פוטיפר, ובכ"י בכ"י שני של אקספארד וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט משלי רמז תתק"ט בשם התנחומא הביא סס זה פוטיפר, ובפסיקתא רבתי סס כל יתיצב לפני חשוכים לפני פרעה החשך, וכן בשם"ד סס כל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה שהחשיך הקב"ה לו ולא ראו שנאמר ויהי חשך אפלה, ובמדרש ריש שיר השירים כל יתיצב לפני חשוכים זה פוטיפר שהחשיך הקב"ה את עיניו וסירסו, ובכ"י פ"א אות ג' סריס פרעה שסחרם בנוש מלמד שלא לקחו אלא לתשמוס וסירסו הקב"ה בנוש, ובסוטה שהחשיך עיני ב' הסריס נהפכו עיניו, עיין בסוטה מ"ד ע"א נחמיה ר' חנינא בן אנסיגוט אומר כל שמרציו חשוכין. (קמז) מדבר במשה, מובא בילקוט סס, ועיין בפסיקתא רבתי, ובמדרש שמ"ד סס תמלא זה בסיגון אחר: (קמט) ר' יהודה אומר צנים אינן גדלין, בכ"י שני של אקספארד איתא כך אמר ר' [יהודה] וכי בני העוברים אינן גדלים. (קמט) מה כתיב ויגדל משה שני פעמים, ובכ"י בכ"י שני של אקספארד, והסריסות מלת "משה" וז"ל מה כתיב ויגדל שני פעמים, ויגדל הילד (שמות ג יא) ויגדל משה (סס טז יא), ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בילקוט סס מהו ויגדל צ' פעמים. (קנ) למעלה בקומה למטה בגדולה, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט משלי רמז תתק"ט, אולם בכ"י שני של אקספארד למעלה בקומה למעלה בגדולה. (קנא) מה היתה גדולה ש"א אל אחיו, ובכ"י בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט משלי סס השמים כל זה וס"ס לפני מלכים יתיצב זה פרעה שהוא לפניו להלן, ובכ"י שני של אקספארד אחר שס"ס למעלה בקומה למעלה בגדולה הביא חז"ל אמר לו פרעה וראה לך בן חור את (לא) כל פרקו של מנקה אמר ואי נותן לך, אמר לו משה מנקה אני ממך להשקות על ארצו שלך, ומשה נהפוך לראות בשעבודו של ישראל, לפיכך ויגדל משה, והמלת להשקות על ארצו שלך אינן להם מונח כלל. (קנב) א"ר אבהו שהיו עקב עקבותיהן מוציאות ניצוצין, מובא בילקוט שמות רמז קס"ו בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, ודרש נל"ם משאן ריח. (קנג) א"ר יצחק מוכאן אתה למד שכל השולח יד בחבירו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע, אמר לו מי שמך (סס טז יד), אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום היה

משה אומר לפני הקב"ה רבונו של עולם מפני מה זאת האומה משתעבדת, שבעים אומות יש בעולם ואינן משועבדות אלא האומה הזאת בלבד, אכן נודע החטא הזאת, כדכתיב אכן נודע הדבר (שמות ז יד), שלא על חנם אתם משתעבדים, מה עשה משה, ויברח משה מפני פרעה והלך לו למדין אצל יתרו. איש מהיר במלאכתו, זה משה, לפני מלכים יתיצב, זה פרעה, בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו, שאמר לו הקב"ה לך שוב מצרים, ואמר לו השכם בבוקר, אמר ר' נחמיה הרי עשית הקודש חול, והחול קודש, לפני מלכים יתיצב לפני הקב"ה, בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה, שנאמר ובתחפתם חשך היום (יחזקאל ל יט):

[יח] ד"א לפני מלכים יתיצב זה הקב"ה שכתוב בו ואתה פה עמוד עמדי (דברים ט כח), בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה [דכתיב] השכם בבקר, כל הרשעים מתקלקלין בחייהו, את מוצא בצדקיהו מלך יהודה, והיו כל המלכים משתעבדין לנבוכדנצר, מה כתיב בו (קנר) (כל) [וגם את] חית השדה נתתי לו לעבדו (יחזקאל טו), עלה צדקיהו להעלות דורון, אמר נבוכדנצר סעוד עמי בצהריים, ועשה סעודה, ואין סעודת בבל בסעודת ארץ ישראל, הכנים לפניו בשר שהיבהב, ראה לנבוכדנצר אוכל ויריו יורד על זקנו, היה צדקיהו מכיש בו ותמיה, ואמר לזה כל העולם משתעבדין, סעד עמו, מה עשה משמער, נמלו לצדקיהו והשביעו, אמר לו שלא תלך לארצך ותניה אותי, נפטר ובא לו לארץ ישראל, התחיל מבזה אותו, וכפר באותה שבועה, ויחזקאל קרא עליו (קנר) אשר בזה (אלה) [את אלתי] (יחזקאל יז טו), שמעו המלכים שהיו מסובין אצלו, שלחו ואמרו לו צדקיהו יושב ומושקך בך, ומנין ששלחו לו ואמרו לו, ר' שמואל אמר כתיב שלחו כר מושל ארץ (ישעיה טו ה), מהו כר, כאדם האומר לחבירו הכר למי מושל ארץ, ומנין שנשבע לו, שנאמר וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים (דניאל יג י), מה עשה, מיד שלח והביאו והיה מאכיל אותו שעורים, ומעמיד אותו ומבזה אותו בקולו, אמר הקב"ה כך אתה מבזה אותו, חייך אין אתה יוצא מן העולם עד שיהיו כל הבריות שוחקין עליך, שנאמר (קנר) ומן אנשא לך סרדיו (דניאל ד ט), ולא עוד אלא כשם שבייית אותו כך אתה מתבזה בפני כל הבריות, מה כתיב, ושווד בהמות יחיתו וגו' (מקדס ד י), אמר ר' אבא בר כהנא שנעשה חתן לכל בהמה וחדה, ומי גרם לו הבזיון הזה, אלא על ידי שביזה את צדקיהו, (קנר) ואף פרעה היה מחרק בשיניו כנגד משה ואמר להם גרפים אתם גרפים (שמות ט י). אמר ר' יהודה ב"ר סימון מהו גרפים, אמר להם קדושים אתם, על כן אתם אומרים גלכה גזבחה לה' (שם טז י), (קנר) אמר הקב"ה השכם בבקר והודע לפרעה שאינו כלום, (הנה הוא יוצא הסימה). כה אמר ה' [אלהי העברים] שלח [את] עמי ויעבדני, כי בפעם הזאת וי' (שמות ט יד), אמר לו שלח עמי ויעבדני, כך יפה לך, ואם לאו כי בפעם הזאת וגו', כתיב מי כמוהו מורה (איוב לו כב), שמורה רשעים שיעשו תשובה, אמר לפרעה ועתה שלח העז את מקנך וגו' (שמות ט יט), ומה כתיב הגני ממסיר כעת מחר וגו' (שם טז יח), ולאחריו אני מביא את הארבה, שנאמר הגני מביא מחר ארבה בגולך וכסה את עין הארץ (שם יד ט),

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויחמר לרשע למה הכה לא נאמר אלא למה תכה, ומובא ברש"י ע"ה ובלקח סוב (שמות ז י), ובכ"י שני של אקספארד השמים זה עד היה משה אומר לפני הקב"ה במאמר של ר' יהודה הלוי. והסיום של ההוספה היא ובתחפתם חשך היום (סוף אות י"ז): (קנר) כל חית השדה, וכן מובא בכ"י רומי, ובקרא כתיב וגם את חית השדה: (קנר) אשר בזה אלה, חקני אשר בזה את אלתו, וואל לשון הכתוב (ביחזקאל יז טו), וגם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס כתוב אשר בזה אלה: (קנר) ומן אנשא לך סרדיו, וכן רומי ובכ"י רח"ס נסעו ומן בני אישא לך סרדיו, וי' ומן אנשא לך סרדיו, וממלא בקרא ומן בני אנשא סרדיו (דניאל ח כא): (קנר) ואף פרעה בו' ואמר להם גרפים אתם גרפים, בכ"י מיכנן (ביהמ"ד ח"ג ד 03) החל להעתיק מזה ופתח כי גרפים אתם אמר ר' יהודה גר סימון החל בלמנע המאמר ומלת כי י' למחוק מן הספר: (קנר) אמר הקב"ה השכם בבוקר ואודע לפרעה שאינו כלום הנה יוצא הסימה כה אמר ה' שלח עמי ויעבדני כי בפעם הזה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"ה בכ"י מיכנן, פה ערב המעתיק הפסוקים מן השכם בבוקר (שמות ח טו) עם הפסוקים מן השכם בבוקר (שמות ט יד) ותקניתי בפנים, והמלכות הנה יוצא הסימה הסגרתי ותקנת ש"ל כה אמר ה' [אלהי העברים] שלח [את] עמי ויעבדני, וכך הוא לנכון, וכוונתו להמקרא בשמות ט' י"ז י"ד.

[וי] ויאמר ה' אל משה נחם [את] ידך על השמים וגו' (שמות ט כב) . (קס) זש"ה כל אשר חפץ (ה') עשה וגו' (תהלים קלז ג) , אמר הקב"ה השמים שמים לה' וגו' (שם טז טו) , (קסא) למה הדבר דומה , למלך שאמר גזר על בני רומי שלא ירדו לסוריא , ובני סוריא לא יעלו לרומי , כך הקב"ה (קסב) בשעה שברא [העליונים אמר] השמים שמים לה' [והארץ נתן לבני אדם] (שם) , וכשביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל , ביטל את הגזירה הראשונה , ואמר התחתונים יעלו לעליונים , והעליונים ירדו לתחתונים , ואנני הוא המתחיל , שנאמר וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ) , וכתיב ואל משה אמר עלה אל ה' וגו' (שם כ ד) , הוי כל אשר חפץ ה' עשה [בשמים ובארץ] , כשביקש אמר יקוו המים (בראשית ט ז) , וכשביקש אמר ועשה את הים יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו [ביבשה] בתוך הים וגו' (שמות יד כט) : (קסג) ד"א כל אשר חפץ ה' עשה . שאין הקב"ה חפץ להחייב כל בריה , שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ס ז) : נחם את ידך וגו' [ויהי ברד בכל ארץ מצרים] (שמות ט כב) . למה הכה אותן בברד , שחשבו המצרים שיהיו ישראל כרמיתם , אמר דוד יהרג בברד גפנם ושקמתם בחנמל (תהלים עח מז) , (קסד) וכיצד היה יורד , ר' פנחס ור' יהודה הלוי בר' שלום , אחד מהם אמר (קסה) כחלון הוזה היה יורד ומקצץ את

(קצט) אמרו רבותינו, מובא בילקוט ריש ב"א רמז קפ"ו וגורם אמר ריש לקיש כל מה שנברא הקב"ה באל"ה ברא בדרך, ובכל המקומות גורם הוא, "לאל"ה" תמורת לפנינו "לאל"ה". גם ממלא בילקוט עוד חספות ע"פ, ואולי ממלא המאמר הזה במקום אחר בתנחומא, ושם הוא כמו שהביא הילקוט, וגם בכ"י רומי הוא כמו לפנינו בכ"י, והמאמר הזה מובא לדרוש על וכתב את עין הארץ כי יש עינים לארץ וכו' (קס) וז"ל כל אשר חפץ ה' עשה, וז"ל בכ"י רומי וכו' רח"ל, ומובא בגדרם אות פ"ו ובשמ"ר פ"ב אות ג', וז"ל כל אשר חפץ ה' עשה, והלשון כל אשר חפץ ה' עשה הוא בתלמוד קל"ה, ופה הביא הכתוב מן תהלים קמ"ג, ממה שהביא אח"כ אמר הקב"ה השמים שמים לה' הוא שם שם פ"ו, ומפרש המדרש לא חתקו, ויש לחקן כן בגדרם ובשמ"ר, וראיתי בספר והזכיר הביא ג"כ כמו שמוצא בתנחומא הגדרם, ויש לחקן גם שם והרב צעל ענפי יאודה במקום השמים שמים לה' ה"ז בין שני חלוצי עגולה בשמים ובארץ לשון הכתוב תהלים קל"ה ו' וטעה (קסא) למה דברר דומה, מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ז ד"ה השמים שמים לה' בשם התנחומא, ומובא בגדרם ובשמ"ר שם: (קסב) בשעה שברא העליונים אמר, תתקיי כמו שהוא בכ"י רומי, ובגדרם ובשמ"ר שברא הקב"ה את העולם: (קסג) ד"ל כל אשר חפץ עשה, זה השמים בעל מסדר תנחומא הגדרם, גם המאמר על טעה את ירך, וכן ליחא בשמ"ר וליחא ב"ו והזכיר: (קסד) כי"ז היה יורד, מובא בילקוט ואמר רמז קפ"ה בשם התנחומא: (קסה) כחלון הזה היה יורד ומקץ את האילנות, וכן מובא בילקוט שם, ועיין ערוך חלון ג' שהביא מאמרם ז"ל מפסגהדין ז"ל ע"פ ענה לבר ורחש שהיו חין שם חלון אפילו אחד ולמחר יורדין שמואל צ"ל ללד וז"ל, כולו חלונות, וז"ע בערוך ערך חלון א', וע"פ מ"ם בשם הרב הגאון מוה"ר שמואל צ"ל ללד וז"ל, ובמדרש שו"ס מומרם ע"פ כפילקין היה יורד הכרד וקטע כל האילנות, ובילקוט תהלים רמז תת"כ בשם המדרש כפילקין היה הכרד יורד ז"ל היה יורד, ובגדרם אות ו"ד יתגב בדרד נפסח וסקומתם בחגגל, ר' יאודה בר שלום אומר מהו וסקומתם בחגגל בא נח מל, ורבי פנחס אומר יורד כפלכין וקוצן את האילנות, והנה מאמר המאמר שלאחריו כל אות פ"ו הביא צעל התנחומא הגדרם מן תנחומא שלפניו אות ז"ס והמאמר על יתגב בדרד נפסח לקח ג"כ מן התנחומא שלפניו, רק ה"זו במאמר שלפניו באת ו"ד, וגם שמות האומרים ר' יאודה בר שלום ור' פנחס הביא כמו שהוא לפנינו בכ"י, לכן חין ספק אל"ז שז"ל בגדרם ורבי פנחס אמר ור' ברה"זון ואח"כ

האילנות, והרג בברד גפנם וגו' (קסו) וחד אמר כחנמל הזה יורד ושקמתם בחנמל. כתיב
החטה והכסמת לא נכו (שמות ט זב), אלא שהיה יורד על כל דבר ודבר לפי כחו, על
הבהמה לפי כוחה, ועל העשב לפי כחו, (קסו) ועל האדם לפי כחו, מה כתיב למעלה
מן הענין, ואולם בעבור זאת העמדתו וגו' (סז סז טו), לספר פלאי העמדתו, שלא
המיתו במכות הראשונים, בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ (סז):
[כ] הגני ממסיר כעת מחר (שמות ט יח). (קסח) וזבי בן לוי אמר (קסט) סרט לו סריטה
אחת על הכותל, א"ל למחר כשתגיע השמש לכאן, אני מוריד ברד עליך,
אשר לא היה כמותו (סז), (קע) כמותו לא היה, אלא עתיד להיות לאומים הוא מתיקן
וגשם שוטף ואבני אלגביש (והקלל לה כב): הגני ממסיר כעת מחר וגו', אלא ועתה שלח
העז את מקנך וגו' (שמות סז יט). אמרו רבותינו בכל המכות לא אמר פרעה ה' הצדיק
אלא במכת ברד בלבד, למה אדם שהוא מבקש להלחם עם חבירו ולנצח אותו, פתאום
הוא בא עליו, והורגו וגמל כל מה שיש לו, אבל הקב"ה אמר לפרעה, ועתה שלח העז
את מקנך וגו' באותה שעה אמר ה' הצדיק (סז סז טו): (קעב) הירא את דבר ה' (סז סז כ),
מכאן היה ר' שמעון בן יוחי אומר הטוב שבנחשאים רצוץ את מוחו, (קעג) והכשר
שבמצרים הרג, כתיב ויקח שש מאות רכב בחור (ש"ד יו), (קעד) מודכן היו, והכתיב
וימת כל מקנה מצרים וגו' (סז טו), אלא הירא [את] דבר ה' [מעבדי פרעה] הנים את עבדיו

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

ואח"כ נעשית בפלפון, והעתיק כן עם הפעוט בעל שם"ר פ"ב אות ד', ונמקם התנומה הגדפם הג' בפלפון
הביא הוא כפליקין כמו שהוא במדרש תהלים, וגם רשם אחד המעתיקים כי במדרש שם"ר שם "במדרש תהלים"
והוא בפעוט כי במדרש תהלים שם הוא בפעוט אחר ואינו מובא שם בשם ר' יהודה בר שלום ולא בשם ר' פנחס
רק בעל שם"ר הביא כמו שהוא במדרש, ונס לפני בעל הערוך היה כן הטעמה בתנומה הגדפם כי הביא בערוך
ערך פלפון בילמטו ויהי ברד יורד בפלפון וקולץ האילנות, פי' בלשון יוני πελεσεος גרון (ב"ל) ותנומה
הגדפם מספר שמות הוא הילמטו הגדפם, והמוספי הוסיף ערך פלפון והביא שם דברי השם"ר, ועיקר הגי'
כמו לפנינו בתנומה כ" כחלון היה יורד. ורש"י גם כן' והזהיר בא דף ב' ע"א הביא כמו במדרש יורד
בפלפון: (קסו) וחד אמר כחנמל הזה יורד ושקמתם בחנמל, במדרש כמו שהוא ר' יהודה בר שלום אומר מה
ותקמתם בחנמל בא נח מל, והוצא בערוך ערך בחנמל בשם הילמטו כמו במדרש: (קסו) ועל האדם,
בכ"י רומי ועל האדמה: (קסח) וזבי בן לוי אמר, מוצא בילקוט וארא רמז קפ"ה בשם התנומה והשמים
שם האומר, וכן מוצא בתנומה הגדפם אות פ"ו ותמ"ד פ"ב אות ז' ובס' והזהיר דף ג' ע"א: (קסט) סרט
לו סריטה, פי' ב"פ"ל ודרש מדכתיב כעת מחר, והוא מלשון מקרא לא ישרו שריפת: (קע) כמותו לא היה
אלא עתיד להיות לאומים הוא מתיקן לפתחיו דברי ר' סימון ט', במדרש השמים כל זה והכל אשר לא היה
כמותו אבל עתיד להיות לימתי יומי גוג ומגוג, וכן הוא בשם"ר פ"ב אות ז' כמו במדרש, ושם נוסף אשר לא
היה כמותו "לומר לשעבר לא היה" גם נוסף בשם"ר לפני זה "לומר לך שלא היה כמותו בשום זמן ולא במצרים,
אין אומר ולא יהיה כמו שאמר במדרש בכורות וכו' וכו' כל זה הוסיף המסדר הזה לו העתיק
ומיותר הוא, ועיין ברמב"ן עה"ת שני' אחרת היה לפניו וכזה שם ע"ז ולא הביטתי, ועיין בחדושי' הרש"י
במדרש שם ועיין שם ביד"מ: (קעא) שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש, במדרש נוסף שנאמר אשר חשכתי
לעת לך ליום קרב ולחמה (איוז לה כב) וכן הוא אומר ושפסתי אתו בדבר ובלשם וגשם שוטף ואבני אלגביש:
(קעב) הירא את דבר ה', וכן הוא במכילתא בשלח פ"א צפ' ויקח שש מאות רכב, ושם בילקוט וארא רמז
קפ"ז, והיון תנומה כחנמל לפנינו מוסב גם על זה: (קעג) והכשר ט', כן הוא במכילתא שם ובס'
והזהיר דף ג' ע"א, וזה ששם בילקוט שם, ויש גורסים מוצב שבתמרים הרג, וכו' במדרש נגד העמים אשר
היו בימים ההם, ואין לזה התייחסות אל גויי הארץ אשר ביניהם אלו חיים ומחויבים אנוחם לאהוב אותם
כמוט, וכבר האריכו בזה כמה גדולי ישראל, ומוצא הרבה מהם בספר כן יוח"א במודעה אשר כתב בראש
ספרו, ע"ש כי דבריו נאמרו בטוב פעם דומה: (קעד) מהיכן היו והכתיב וימת כל מקנה מצרים, וכ"ל בכ"י
רומי ובכ"י רח"ס, ובילקוט שם וארא רמז קפ"ז נוסף, "ואם תאמר משל פרעה היו והלא כבר נאמר הנה יד
ה' היום במקדך, ואם תאמר משל ישראל היו והלא כבר נאמר וגם מקיטו ילך עמנו, משל מי היו מהירא את
דבר ה' נמלתי למדין שמה היו תחלה לישראל" כל זה הוסיף בעל הילקוט מן המכילתא בשלח פ"א על הכתוב
ויקח שש מאות רכב בחור, רק בהסיוס נמלתי למדין שמה היו תחלה לישראל הג' במכילתא נמלתי למדין המקנה
שגם הירא את דבר ה' ה' היו תקלה לישראל, גם יש להעיר על התחלת המאמר מהיכן היו והכתיב וימת כל
מקנה מצרים, וכ"ל גם במכילתא, יש לחקן שם"ל יורד עליהם הכרד ומחו (שמות ט יט) כי הכתוב וימת כל
מקנה

ואת מקנהו אל הבתים (שמות טז כ), ואשר לא שם לבו (שם טז כא) (קעה) אמר הקב"ה נחם ידך על השמים וגו' :

[כא] וה' נתן קולות וברד וגו' (שמות טז כג), (קעו) ולמה (ברד) בזכות התורה שניתנה בקולות, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שם כ"ה) : וה' (קעו) וכל סנקליטיון שלא גזרו שירד הברד על מצרים : וה' נתן קולות וברד וגו', וימטר ה' ברד על ארץ מצרים. (שם טז כג) אמר ר' חנניה וימטר ה' ברד, בתחילה מטר הוריד הקב"ה עליהם כשירד נעשה ברד, שנאמר וימטר ה' ברד, למה שאין הרעה דרה עם הקב"ה, הכמר היה יורד ונעשה ברד, שהיתה הרוח נכנסת בו ועושה אותו ברד, שנאמר ורוח מערה עשה דברו (ספרי פסוק ט), הוי וימטר ה' ברד :

[כב] ויהי ברד ואש מתלכחת (שמות טז כד), (קעה) ר' יוסי בר' חנינא אמר צלוחית מליאת אש ומאחריה ברד, (קעט) ורבותיני אמרו מטר היה יורד ונעשה ברד, והיתה האש יורדת עמו : (קפ) כתיב והחטה והכסמת לא נבו כי אפילות חנה (שם טז כז), (קפא) ר' פנחס הכהן בר חמא ור' יהודה בר שלום, ר' פנחס אומר מהו כי אפילות חנה, פלאים עשה בהם הקב"ה, ר' יהודה אומר לקישות היו, אמר לו ר' פנחס והרי כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד (שם טז כח), ואת אומר בשביל שהיו קטנות לא נבו, אלא פלאים עשה הקב"ה בהם, באותה שעה כיון שראה פרעה כך, (קפב) אמר לשהה התפלל עלי, א"ל (התפאר עלי ואני משלח אותם), במכה הראשונה אמרת לי התפלל עלי, ואני משלח אותם, והתפללתי, ולא שלחת אותם, (למתי אעתיר לך וגו') (שם),

הערות ותקונים

מקנה מדרים (שמות טז כ) נמכת דבר, והכחוש הירא את דבר ה' כתיב נמכת ברד : (קעה) אמר הקב"ה נסה ידך על השמים, נכ"י רומי אמר הקב"ה הכ עזבו את דברי נסה ידך על השמים : (קעו) ולמה ברד, וכ"ה נכ"י רח"ט, והסגרתו מלת ברד כי מיתרתה היא וליחא נכ"י רומי וכן בליקוס וארז רמז קפ"ו וה' נתן קולות בזכות התורה שנתנה בקולות : (קעו) וכל סנקליטיון שט, וכן מובא בליקוס בשם התנחומא, ונדרסס אחר השמיים מאמר שלם (עיין הערה ק"ט) החל במאמר הזה בהוספת דברים וס משא את משאיו על השמים [וה' נתן קולות וברד] כל מקום שנאמר וה' הוא ונ"ל של מעלה, וה' פקד את שרה (בראשית כא ח) הוא וסנקליטיון שט, וה' המסיר על סדום (שם יט כד) הוא וסנקליטיון שט, וה' נתן קולות הוא וסנקליטיון שט, וכן העתיק בעל שם"ר פ"ב אות ד' כמו שהוא נדרסס, ואין ספק אלפי שהיה כתוב בתחלה בתנחומא שהוא לפניו נדרסס בכל מקום שהוא אומר וה' הוא וסנקליטיון שט, ואחר דרסס נדרו, ונ"ל של מעלה" לפי שם מלת סנקליטיון, ומובא פנימה, והמלה סנקליטיון הוילאו חוץ, אבל בפסוק המאמר וה' פקד הוא וסנקליטיון שט נשארה המלה על מכוונה, ובנ"ר פ"א אות ב' וי"ר פ"ד אות ב' ערשמי נדרסס פ"ס ה"ו (דף י"ד ע"ב) וסנקליטיון שט"ה"ו (דף י"ה ע"א) העתיק פ"א פ' נחמיה, ופסוקי מלאה זה בשם ר' אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ונ"ל דריו, נ"ל מלת סנקליטיון, והמלה הוילאו ויחיה פסוקי מלאה פ"ב ע"י בפסיקתא פסקא ויחיה ביום כלות הערה פ"ב ובערוך נדרסס : (קעה) ר' יוסי בר חנינא אמר, כ"ה גס נכ"י רח"ט, ובכ"י רומי הגי' ר' יהודה בר חנינא אמר, והיא גי' נכונה, וכן תראה בפסיקתא פסקא ויחיה ביום כלות משה (דף ג ע"ב) מובא בשם ר' יהודה אומר נלוותה של ברד מלאה אש, אבל בעל בליקוס וארז רמז קפ"ו ד"ה ויחיה ברד ואש הביא דברי הפסיקתא וחסר הליון "פסיקתא" וגורם ר' יוסי בר חנינא אומר נלוותה של ברד מלאה אש הביא כמו שגמלא בתנחומא (אשר) העתיק דבריה במאמר שלפניו, ואולם הגי' ר' יהודה היא אמיתית ובכ"ל ותראה סעוד להג"ה הו' שביבא את"כ דברי ר' נחמיה, וידוע כי מורגס במדרשים שמוצא מאמרים בשם שניהם ר' יהודה ור' נחמיה, וכן תראה עוד ראה כי הגי' הנכונה היא ר' יהודה כי גם התנחומא הנדרסס באות ו"ד ועתק בשם"ר פ"ב אות ד' הביא ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר בו' ודבריו שם נובעים מן הפסיקתא פסקא דויה ביום כלות משה ע"ש : (קעט) ורבותיני אמרו מטר היה יורד ונעשה ברד, בפסיקתא שם שמוצא בשם ר' נחמיה אש ובדר פתוחין זה בזה פ"י מעורב : (קפ) כתיב והחטה והכסמת וארז רמז קפ"ז בשם התנחומא, והשמים שמות האומרים והביא סממי מהו כי אפילות האה, ולזה כוון רש"י בפירושו על התורה (וארז ט כ) ובמדרס רבי התנחומא ים מרבויט שנחלקו על זאת ודרשו כי אפילות פלאי פלאות נעשה להם שלל לק, וכן מובא בליקוס טוב שם, וכן מובא במאמר הזה נדרסס אות פ"ו, והמלות "שנאמר" והחטה והכסמת ים למחוק מן הספר, רק מן החטה והכסמת מתחיל המאמר, והוא ענין בפני עמנו, ומובא לנכון בשם"ר פ"ב אות ו', ודורסס אפילות כמו פלאות כמו שש כשש, ועיין בחדושי הרד"ל שם : (קפא) ר' פנחס הכהן בר חמא, נדרסס ואחריו בשם"ר שם מובא ר' פנחס נכד, והמלות "הכהן בר חמא" השמיים : (קפב) א"ל התפלל עלי, כוונתו לנשק הכחוש בעתידו אל ה' וגו' ואשלחה אתכם (שמות ט כח), וכן המלות למתי אעתיר לך מיתרות, כי זה כתוב נמכת

(קפנ) א"ל פרעה חסאתי [הפעם] (לה' אלהיכם ולכם) (שמות ט כו), עכשיו אשלחם, בן ששמע משה כך מה כתיב ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרוש כפיו אל ה' ונ' (סס ט ג), (קפר) ראה מה חביבים צדיקים לפני הקב"ה, שכל מה שהן עושים וגוזרין הקב"ה עושה. (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל שהיה מתפלל שירדו נשמים, ענ עונה ועמד בתוכה, אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שהרי אני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך, מיד ירדו נשמים, ומה אם חוני המעגל שהיה מבני בניו של משה כך, משה בעצמו על אחת כמה וכמה, לפיכך ויחדלו הקולות והברד [ומטר לא נתן ארצה] (סס). (קפו) ואיכן הוא שריי, (קפו) אמרו רבותינו נחלה באויר (קפה) עד שיבא גוג ומגוג, שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח כג), מיד וירא פרעה כי חדל המטר והברד ויוסף לחמוא (שמות סג לו), (קפט) כך הרשעים כשרואין כשהצרה באה עליהם הם מכניעים עצמן, וכיון שהצרה עוברת ורואה את הרווחה (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים. נבוכדנצר כשראה הצרה באה עליו התחיל מקלס להקב"ה כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד לו). (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חלבו בשם ר' שמאל בר נחמן, אילולי שהקב"ה דן לבבות ומחשבות קילס נבוכדנצר בפסוק אחד (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, כיון שראה נבוכדנצר עצמו בגדולה התחיל מתנאה, (אנא) [אנא] נבוכדנצר (סס סה), הלא דא היא בבל רבתא וגו' (סס סס כו), אמר לו הקב"ה, רשע מה אתה מתנאה, עוד מלתא בפום מלכא וגו' (סס סס כח). כל זמן שהרשעים רואים את הצרה באה עליהם הם מכניעין, כשרואין שהולכת חוזרין לרשעותן, שנאמר וירא פרעה כי חדל וגו' (שמות ט לו). אומות העולם מוסיפין וחושאין, אבל ישראל תם עונך בת ציון (איכה ד כג), אימתי כשיפקוד עיונה של בית אדום, שנאמר פקד עונך בת אדום (סס), מכאן ואילך אין ישראל גולים אלא הקב"ה מכנסן לירושלים, שנאמר יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, ומאריצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים (תהלים קו כג):

חסלת פרשת וארא

פרשת בא

[א] ויאמר ה' אל משה נסה ידך על השמים וגו' (שמות כא) (א) וז"ה שלח חשך ויחשיך

הערות ותקונים

נמכת לפרדעים, וכן תקתי ש"ל א"ל פרעה חסאתי הפעם וכן נגדפס הלשון משום שהעתיק מן התנחומא כ"י שלפנינו עם הסעות, ויש לתקן שם כמו שתקתי כלן וגם נכ"י רומי נסעות: (קפג) א"ל פרעה חסאתי לה' אלהיכם ולכם כן אמר פרעה נמכת הארצה: (קפר) ראה מה חביבים, זה שמעם נגדפס, גם מעשה בחוני המעגל: (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל, משנה תענית י"ט ע"א, וע"ש דף כ"ג ע"א וכל המאמר שם הוא בתנולת תענית פ"ג אדר נספרין ביה למו עמא למסרא ונחל לון מפני שהיה רענן וזכורת בדרך ישראל שלש שנים זו אחר זו, והתפללו ולא ירדו נשמים הלכו להם אל חוני המעגל כו' ועיין ביוחסין השלם דף 15 ודף 63: (קפו) ואיכן הוא שריי, מובא בילקוט סוף וארא רמז קפ"ו בשם התנחומא: (קפו) אמרו רבותינו נחלה באויר, לזה המאמר מהתנחומא כוון רש"י ברטת כ"ד ע"ב ומסר לא נתן ארצה, לא הגיע לארץ אלא עמדו באויר, וכן רש"י עה"ה הביא לא נתן לא הגיע, ואף אוחן שהיו באויר לא הגיעו לארץ, ובגדפס אוח פ"ז תלפין ברפיון, ואימתי ירד יומי יהושע על האמוריים שנאמר ויה' השליך אבנים גדולות וגו' (יהושע י' יא) ועיין בגמרא בבלי ברכות סס, והמאמר הזה מהתנחומא הגדפס מובא בערוך ערך רפיון בשם הילמנו וואל המאמר מהתנחומא הגדפס, ופי' רשיון באויר (לופס): (קפה) עד שיבא גוג ומגוג, ועיין בלגה סוף וארא ס ג) ובהערה ל"ב שם: (קפט) כך הרשעים, מובא בגדפס אוח פ"ז: (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים, בגדפס חוזרין לקלקלם: (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן, בגדפס חסרה מלת "הכין" ועיין במדרש שומר סוב מוזכר ה' בפסוק שנאמר כל פועלי און ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמאל אמר, ז"ל בשם ר' חלבו כמו שהוא לפנינו גם בגדפס: (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, בגדפס כשם שקילס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משנה, דוד אמר שנה ירושלים את ה', נבוכדנצר אמר מרומם, דוד אמר ארוממך ה' כי ליתני, נבוכדנצר אמר מהדר, דוד אמר הוצ וסדר לבסח, ובגדפס שו"ס את מולא בדוד שנה ירושלים את ה' וואל אמר [משנה ומרומם ומהדר] למלך שמיא, כ"ל כמו שתקתי:

(א) וז"ה שלח חשך ויחשיך, מובא בילקוט בא רמז קט"ו ד"ס ויאמר ה' אל משה וז"ה שלח חשך,